

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ВЕРЕМЧУК ЕЛЬДАР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК: 811.111'37'42:17(043.3)

**ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА СИНЕРГЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Запоріжжя – 2023

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі англійської філології та лінгводидактики Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України

**Науковий
консультант:**

доктор філологічних наук, професор
СНІКЄВА САНІЯ МАРАТІВНА,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри англійської філології
та лінгводидактики

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
КІЙКО СВІТЛАНА ВАСИЛІВНА,
Чернівецький національний університет імені Юрія
Федьковича, завідувач кафедри германського, загального
і порівняльного мовознавства

доктор філологічних наук, доцент
МАХАЧАШВІЛІ РУСУДАН КИРИЛЕВНА,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри германської філології

доктор філологічних наук, професор
ТАЦЕНКО НАТАЛІЯ ВІТАЛІЇВНА,
Сумський державний університет,
завідувач кафедри іноземних мов та лінгводидактики

Захист відбудеться «28» серпня 2023 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.051.02 в Запорізькому національному університеті за адресою: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корпус 1, ауд. 33.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Запорізького національного університету за адресою: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66-А, корпус 2.

Автореферат розіслано «28» липня 2023 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. І. Приходько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проблема взаємодії та взаємовідносин між членами соціуму є однією із ключових у контексті антропоцентричної наукової парадигми, яка є домінуютьною в сучасній гуманітарній сфері знань. Міжособистісні відносини можна розглядати у різних площинах, однією з яких є власне етична. Етичний аспект соціальної взаємодії є комплексним феноменом, тому він досліджується у контексті моральної філософії, деонтології, аксіології, психології тощо. Однак, перспективним напрямом розгляду етичної проблематики є й мовознавчий контекст, оскільки мова, з одного боку, є інструментом пізнання, а з іншого, – засобом, який концептуалізує та кодує його результати. Тобто мова бере участь у здійсненні аксіологічно-етичних суджень і закарбовує їх результати в картині світу.

Саме тому припускаємо, що в мовній картині світу існує певний фрагмент, який категоризує та концептуалізує оцінний досвід міжособистісних відносин в етичній площині. Таким фрагментом є англійська лінгвоетична система (далі – АЛЕС), яка є вербалізованим елементом концептосфери. АЛЕС постає в цій праці як сукупність об'єктивованих в англійській мові етичних категорій і концептів, що становлять морально-аксіологічний аспект осмислення й інтерпретації інтерперсональної та соціальної взаємодії.

Попри той факт, що об'єктом мовознавчих студій неодноразово виступали окремі етичні категорії чи концепти, зокрема GOOD & EVIL (О. Міронова, З. А. Цеева), EMPATHY (Н. В. Таценко), JUSTICE (Д. Байсан, С. Воркачев, Г. Бутова), DUTY (Л. Мирзоева), CONSCIENCE (А. Биков), HONOUR (О. Миколук, С. Шарма, А. Квамар), DIGNITY (В. Чабан, Х. Дацишин), MODESTY (І. Шевченко, В. Шастало), PRIDE (А. Броцік), а також комплекси етичних концептів (А. Аммер, Н. Вдовиченко), варто наголосити, що у наукових працях цього профілю вони розглядалися уособлено або ж предметом аналізу був лише якийсь їх окремий аспект. У пропонованому ж дослідженні здійснено першу самостійну спробу комплексного висвітлення когнітивно-синергетичних параметрів англійської лінгвоетичної системи загалом.

З огляду на це, **актуальність** дослідження зумовлена потребою сучасного мовознавства у всебічному та комплексному висвітленні особливостей об'єктивації етичних категорій і принципів їх самоорганізації та саморегуляції як компонентів англійської лінгвоетичної системи. Це спричинене тим, що лінгвоетична система є невід'ємною складовою концептосфери, і виступає когнітивною основою й інструментом для виконання морально-оцінних суджень, здатність до яких зумовлює існування самої духовної природи людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну працю виконано на кафедрі англійської філології та лінгводидактики Запорізького національного університету в межах комплексної міжкафедральної наукової теми факультету іноземної філології «Когнітивно-комунікативні та лінгвокультурологічні параметри дослідження мовних одиниць», затвердженої Науково-технічною радою ЗНУ (протокол №1 від 24.09.2020). Тему дисертації затверджено на Вченій раді Запорізького національного університету (протокол № 3 від 19 листопада 2020 року).

Метою дослідження є з'ясування лінгвокогнітивних та синергетичних параметрів англomовних лінгвоетичних категорій і висвітлення принципів їх системної організації та механізмів саморегуляції.

Зазначена мета передбачала розв'язання низки **завдань**, серед яких було необхідно:

- здійснити критичний аналіз теоретико-методологічної бази лінгвокогнітивних та лінгвосинергетичних досліджень;
- розробити комплексну методику й алгоритм дослідження АЛЕС;
- змодельовати етимологічні профілі англomовних етичних категорій;
- виокремити ідеалізовані когнітивні моделі конститuentів АЛЕС;
- встановити особливості об'єктивації англomовних етичних категорій в ідентифікаційному та акціональному модусах;
- схарактеризувати макроструктуру когнітивного змісту однойменних лінгвоетичних концептів;
- визначити метафоричний діапазон конститuentів АЛЕС;
- з'ясувати принципи самоорганізації та механізми саморегуляції АЛЕС у діахронії;
- виявити патерни її автопоезису в синхронії.

Об'єктом дослідження є англomовна лінгвоетична система як фрагмент мовної картини світу, який категоризує та концептуалізує досвід міжособистісних відносин у морально-аксіологічній площині, а **предметом** аналізу є її лінгвокогнітивні та синергетичні параметри.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що англomовні етичні категорії виступають цілісним системним когнітивно-синергетичним феноменом, який об'єктивує морально-аксіологічний аспект міжособистісної і соціальної взаємодії та здатний до самоорганізації й саморегуляції відповідно до особливостей історико-культурного розвитку суспільства.

Джерельна база дослідження нараховує чотири види джерел: а) дванадцять лексикографічних, зокрема два етимологічні словники: Etymology Dictionary, Oxford English Dictionary й десять тлумачних словників: American Heritage Dictionary, Cambridge Dictionary, Collins Dictionary, Dictionary Online, Longman Dictionary of Contemporary English, Macmillan Dictionary, Merriam-Webster Dictionary, Oxford Advanced American Dictionary, Oxford Learner's Dictionary і YourDictionary; б) три корпуси англійської мови: British National Corpus, Corpus of Contemporary American English та iWeb; в) дві семантичні мережі: WordNet 3.1 та ConceptNet 5.8, остання з яких покладена в основу розробки штучного інтелекту; г) два компендіуми цитат і афоризмів: BrainyQuote і Proverbicals.

Матеріал дослідження складають 12100 мовних і мовленнєвих одиниць, взятих з лексикографічних джерел, корпусів та семантичних мереж, обробку яких здійснено за допомогою пошукових двигунів та доступних аналітично-обрахункових алгоритмів, і 4050 паремійних одиниць, обраних із компендіумів цитат та афоризмів.

Теоретико-методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з лінгвокогнітивістики, зокрема теорія категоризації (R. Langacker, E. Rosch, J. Taylor, D. Tuggy), теорія прототипів (D. Geeraerts, E. Rosch, Ch. Fillmore), теорія семантичних універсалій (А. Вежбицька, L. Gleitman, R. Jackendoff, N. Chomsky), теорія ідеалізованих когнітивних моделей (G. Lakoff, Ch. Fillmore, R. Schank), теорія образ-схем (M. Johnson, V. Evans, G. Lakoff), теорія подієвих схем (R. Dirven), теорія базисних фреймів (С. Жаботинська), проблема когнітивного змісту концепту (О. Воробйова, С. Жаботинська, О. Кубрякова, А. Приходько, D. Cruse, V. Evans, G. Scragg, M. Turner), теорія втіленого сприйняття (P. Brandt, D. Geeraerts, A. Damasio, R. Langacker, T. Rohrer), концепція просторової семантики (Дж. Златов, T. Regier, L. Talmy), концепція силової динаміки (L. Talmy), теорія концептуальних метафор (Jr. Gibbs, S. Glucksberg, J. Grady, M. Johnson, W. Croft, Z. Kövecses, G. Lakoff, A. Ortony), теорія концептуальної інтеграції (M. Turner, G. Fauconnier), теорія матричної моделі репрезентації знань (T. Clausner, R. Langacker), теорія фреймів (С. Жаботинська, М. Мінський, Ch. Fillmore); та лінгвосинергетики, зокрема проблема системного характеру мови (В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр), теорія нелінійних систем (F. Capra, E. Curió, B. Mandelbrot, I. Prigogine, H. Haken, R. Hammer), теорія самоорганізації мови та концептуальних систем (Т. Домброван, С. Єнікєєва, Л. Піхтовнікова, А. Приходько, О. Семенець), теорія фракталів (С. Єнікєєва, С. Кійко, Ю. Шамаєва, B. Mandelbrot), концепція автопоезису (F. Varela, H. Maturana).

Поставлена мета й корельовані з нею завдання вимагають застосування комплексу загальнонаукових і лінгвістичних **методів** дослідження. Використання загальнонаукових методів (*узагальнення, систематизації, спостереження, аналізу, синтезу*) дозволило критично осмислити теоретико-методологічні засади лінгвокогнітивістики та синергетики, розробити алгоритм дослідження та здійснити відбір матеріалу. З-поміж специфічних лінгвістичних методів релевантними для цієї праці виявилися: *методи лексикографічного та контекстуального аналізу* – для здійснення інвентаризації мовних засобів номінації окремих етичних категорій; *метод етимологічного аналізу* – для висвітлення внутрішньої форми вербалізаторів етичних категорій; *метод етимологічного профілювання* – для виявлення категоріальних траєкторій та етимологічних орієнтирів; *метод семантико-когнітивного аналізу* – для виділення когнітивних диференційних і класифікаційних ознак; *метод лінгвокогнітивного аналізу* – для висвітлення когнітивного змісту етичних концептів; *метод когнітивного моделювання* – для опису макроструктури концептів; *метод ядерно-периферійної стратифікації* – для встановлення польової організації когнітивних ознак; *метод метафоричного аналізу* – для пояснення процесів побудови концептуальних метафоричних проєкцій; *метод системного аналізу* – для визначення ієрархічної організації та внутрішньої структури лінгвоетичної системи; *метод синергетичного аналізу* – для виявлення атракторів самоорганізації та характеристики процесів системної саморегуляції; *метод квантитативного аналізу* – для встановлення продуктивності енергетично-матеріального обміну між системами; *метод синергетичного моделювання* – для побудови моделей автопоезису лінгвоетичної системи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше було:

- запроваджено новий науковий напрям – когнітивно-синергетичну лінгвоетику, який має на меті дослідження особливостей самоорганізації та саморегуляції лінгвоетичного фрагменту англомовної картини світу;
- окреслено теоретико-понятійний апарат дослідження лінгвоетичної системи;
- розроблено комплексну методику та алгоритм аналізу когнітивно-синергетичної системи;
- запропоновано метод етимологічного профілювання й визначено етимологічні профілі конститuentів АЛеС;
- висвітлено ідентифікаційний і акціональний модуси англомовних лінгвоетичних категорій;
- визначено когнітивний зміст, метафоричний модус і макроструктуру англомовних лінгвоетичних концептів;
- встановлено параметри системної організації окремих ендосистем АЛеС;
- схарактеризовано модель самоорганізації та саморегуляції АЛеС у синхронії та діахронії.

Положення, які виносяться на захист:

1. Формування АЛеС є багатоступеневим і тривалим процесом, який має низку філософських, соціальних і когнітивних передумов. Основними її конститuentами є категорії GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY і HONOUR. Виникнення етичних категорій зумовлено вродженою здатністю людини до виконання операцій класифікації та категоризації, у результаті чого окремі конкретні емпіричні випадки соціальної взаємодії стали основою формування відповідних абстрактних схематичних ментальних конструктів з яскраво вираженим оцінним компонентом.

2. Комплексне висвітлення когнітивно-синергетичних параметрів англомовної лінгвоетичної системи уможливлено через її дослідження відносно чотирьох окремих референційних систем відліку: етимологічної, категоріальної, концептуальної та синергетичної, кожна з яких відображає її специфічні риси та властивості.

3. Застосування методики етимологічного профілювання дозволяє встановити шлях семантичної еволюції вербалізаторів етичних категорій, який віддзеркалює когнітивні процеси категоризації та концептуалізації буття, й пояснити обрання певної мовної форми для об'єктивації відповідного категоризованого та концептуалізованого фрагменту дійсності. В етимологічних профілях абстрактних етичних категорій переважають домени, які покладені в основу розуміння конкретних речей, що належать до базового життєвого досвіду, зокрема домени OBJECT, LIVING BEING та їх гіпоніми.

4. У категоріальному вимірі АЛеС виокремлюються два онтологічні модуси: ідентифікаційний та акціональний. В ідентифікаційному модусі актуалізуються два аспекти: класифікаційний і характеристичний. Класифікаційний аспект етичної категорії дозволяє визначити категоріальні рамки її ідеалізованої когнітивної моделі (ІКМ) й відображає гіперо-гіпонімічні

відношення етичних категорій з іншими елементами концептосфери. Характеризаційний аспект висвітлює доменну матрицю ідеалізованих когнітивних моделей, яка конституювана унікальним набором когнітивних диференційних рис.

5. Акціональний модус відображає діяльнісний параметр об'єктивації етичних категорій і представлений активними й пасивними пропозиційними моделями. Активний аспект репрезентований пропозиціями «Агенс діє» та «Агенс діє на пацієнс», де етична категорія виступає агенсом або сірконстантом – супровідником дії. У пасивному аспекті етична категорія є пацієнсом або об'єктом дії, яка спрямована на нього.

6. Пропозиційні моделі актуалізують концептуальні образ-схеми, покладені в основу осмислення етичних категорій, найбільш продуктивними серед яких є FORCE / COUNTERFORCE, PREVAILING, CHANGE та GIVING. Концептуальні образ-схеми належать до первинних базових образ-схем, зокрема the “being” schema, the “doing” schema, the “happening” schema, the “transferring” schema, the “experiencing” schema, the “moving” schema та the “having” schema.

7. Відносно концептуальної референційної системи конституюнтами АЛеС є окремі концепти, які характеризуються мережею взаємозв'язків і взаємодій з іншими елементами концептосфери. Взаємозв'язок концептів реалізується через їх входження в концептуально-семантичні поля, дослідження яких дозволяє висвітлити концептуальну макроструктуру, яка представлена інформаційним змістом, образом та інтерпретаційним полем. Інформаційний зміст виражає базові сутнісні ознаки концепту, що конституюють характеризаційний аспект відповідної категорії, та об'єктивується прямими вербалізаторами. Образний компонент має дві складові: перцептивну й когнітивну. Перцептивний образ репрезентовано диференційними рисами, які формуються в результаті сенсорного сприйняття. Когнітивний образ конституювано ознаками, покладеними в основу метафоричного переосмислення етичних концептів. Інтерпретаційне ж поле включає ознаки, які об'єктивуються асоціативними одиницями їх номінативних полів, і є найбільш динамічною та неоднорідною ділянкою когнітивного змісту.

8. Взаємодія етичних концептів з іншими концептуалізованими фрагментами картини світу передбачає їх здатність формувати концептуальні метафоричні проєкції. Метафоричний діапазон етичних концептів реалізується у контексті двох основних концептуальних метафор: ETHICAL CONCEPT IS A THING та ETHICAL CONCEPT IS A HUMAN, які включають у себе домени, що об'єктивують конкретні та більш первинні сутності. Основу метафоричного перенесення складає зона концептуального перетину вихідного та цільового етичного концептів, яка здатна зазнавати розвитку й розширення. Розвиток концептуальної проєкції передбачає перенесення ознак домену-джерела на цільовий концепт, які мають менший ступінь асоціативної близькості. Зона метафоричного розширення включає в себе ознаки гіпонімів вихідного домену концептуальної метафори.

9. АЛеС є ієрархічно організованою відкритою динамічною нерівноважною та нелінійною системою, яка здатна до самоорганізації

та саморегуляції як у діяхронії, так і в синхронії. Її автопоезис має фрактальний характер, оскільки принципи та шаблони самоорганізації на мікрорівні повторюються на рівні її макрорівневої організації. Атрактором самоорганізації системи в діяхронії стала категоризація та подальша концептуалізація первинно усвідомлених етичних ідей шляхом запозичення інформаційної енергії та матерії з уже сформованих концептуальних систем, зокрема таких, які об'єктивують знання про базові фізичні процеси, предмети та їх взаємодію. Саморегуляція системи полягала в дисипації інформаційної енергії, яка відігравала проміжну роль у процесі її самоорганізації.

10. Самоорганізація англомовної лінгвоетичної системи у синхронії передбачає формування категоріальної рамки та концептуальної матриці ІКМ лінгвоетичних ендосистем шляхом обміну матерією та енергією з іншими системами концептосфери. Саморегуляція АЛЕС на синхронному рівні полягає у її здатності підлаштовуватися під екстралінгвальну ситуацію та концептуалізовувати нові відтінки міжособистісних відносин шляхом динамічного перенесення порцій інформаційної енергії між окремими лінгвоетичними ендосистемами та тимчасово залучати інформаційну енергію й матерію з інших систем для побудови концептуальних метафоричних проєкцій. Процес самоорганізації та саморегуляції системи спрямований на досягнення атрактора та збереження її гомеостазу, порушення якого внаслідок нової флуктуації веде до нового етапу її автопоезису.

Теоретичне значення роботи полягає в започаткуванні нового наукового напрямку, зокрема когнітивно-синергетичної лінгвоетики, та у розробленні й обґрунтуванні теоретико-методологічного апарату дослідження когнітивних і синергетичних параметрів АЛЕС, що передбачає розробку методології етимологічного профілювання, розвиток концепції ідеалізованих когнітивних моделей, теорії образ-схем, теорії концептуальної метафори та теорії самоорганізації лінгвально-концептуальних систем, що робить відповідний внесок у германістику з можливістю екстраполяції отриманих результатів у такі галузі мовознавства, як когнітивна лінгвістика, ономасіологія, семасіологія та лінгвосинергетика.

Практичне значення наукової праці зумовлене можливістю використання її положень, результатів і матеріалів для фахової підготовки студентів філологічних спеціальностей, зокрема: у викладанні нормативних курсів загального мовознавства (розділи «Мова як суспільне явище», «Система й структура мови», «Розвиток мови»), лексикології англійської мови (розділи «Семасіологія», «Ономасіологія», «Етимологія»), для запровадження спецкурсів з лінгвокогнітивістики, лінгвосинергетики й дисциплін за вибором. Матеріали дослідження й висновки з нього можуть бути корисними у науково-дослідній роботі: при підготовці дисертаційних праць здобувачами наукових ступенів доктора філософії й доктора наук та кваліфікаційних робіт здобувачами освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра й магістра; при написанні посібників і підручників лінгвістичного напрямку.

Особистий внесок здобувача: Усі подані у роботі наукові ідеї та результати дослідження отримані одноосібно; публікації з теми дисертації підготовлено й опубліковано без співавторства.

Апробацію результатів дослідження здійснено під час роботи 10 конференцій, зокрема 8 міжнародних науково-практичних конференцій: «Іноземна філологія у ХХІ столітті» (Запоріжжя, 2020, 2021, 2022); Multidisciplinary Academic Notes. Theory, Methodology and Practice (Токіо, 2022); Актуальні питання лінгвістики та методики викладання іноземних мов (Одеса, 2022); Theoretical and science bases of actual tasks (Лісабон, 2022); A Change of the Paradigm of Modern Science After the Military Invasion of Russia on the Territory of Independent Ukraine (Братислава, 2022); Development of Modern Science, Experience and Trends (Бостон, 2022) та 2 всеукраїнських науково-практичних конференцій: VII та VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Синергетика у філологічних дослідженнях (Запоріжжя, 2020, 2021).

Результати дослідження опубліковано в 35 працях, зокрема трьох статтях, проіндексованих у наукометричних базах Scopus та / або Web of Science, 20 статтях у фахових виданнях України, які належать до категорії Б, одній одноосібній монографії, одному розділі колективної монографії та 10 тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях. Загальний обсяг публікацій складає 41,37 д. а.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, шести розділів з висновками, загальних висновків, переліку використаних джерел, який нараховує 609 позицій, із них 353 – іноземними мовами, та 33 додатків. Повний обсяг дисертаційної праці – 503 сторінки, обсяг основного тексту – 394 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено його методологічну основу й джерельну базу, представлено наукову новизну, теоретичну й практичну значимість, викладено основні положення, винесені на захист.

У розділі 1 «**Теоретичні засади когнітивно-синергетичної лінгвоетики**» висвітлено принципи категоризації та концептуалізації дійсності, релевантні для дослідження англomовних етичних категорій, та схарактеризовано теоретичний апарат лінгвосинергетики, який дозволяє виявити зв'язки між розглядуваними категоріями та встановити параметри самоорганізації та саморегуляції АЛеС, яку вони конституують.

Виокремлення лінгвоетичної системи як окремого фрагмента концептосфери пов'язане з необхідністю категоризації та концептуалізації широкого спектру міжособистісних відносин. Формування АЛеС відбулося шляхом екстраполяції етичних ідей на мовну систему внаслідок набуття ними комунікативної релевантності, що стало тригером їх подальшого когнітивного оформлення. Параметри АЛеС найбільш рельєфно постають у єдності двох лінгвістично релевантних площин – когнітивної та синергетичної.

Маємо констатувати, що у цьому сенсі доцільним та обґрунтованим є виділення окремого напрямку дослідження – когнітивно-синергетичної лінгвоетики, теоретико-методологічні засади та термінологічний апарат якої ґрунтуються на когнітивній та синергетичній наукових парадигмах.

Теоретичні концепції когнітивістики дозволяють схарактеризувати механізми категоризації та концептуалізації спектру соціальних взаємовідносин, які покладені в основу формування АЛеС. Категоризація є одним із проявів принципу когнітивної економії, який передбачає угруповування схожих випадків досвіду соціальної взаємодії (об'єктів категоризації). Релевантною концепцією категоризації для АЛеС є теорія ідеалізованих когнітивних моделей, яка є розвитком теорії прототипів та класичної теорії категоризації. ІКМ є певним ментальним шаблоном, достатній рівень кореляції з яким уможлиблює входження об'єкта до категорії.

Структура ІКМ складається з категоріальної рамки (доменів, що формують категоріальні вузли, і реляційних дуг – відношень включення та семантичного перетину) та семантичного прототипу (доменної матриці, що репрезентує набір унікальних диференційних рис, які слугують системою відліку для категоризації випадків соціальної інтеракції).

Для аналізу об'єкта дослідження релевантними є п'ять основних типів ІКМ: пропозиційні, образ-схематичні, метафоричні, метонімічні та символічні (G. Lakoff). Пропозиційний тип включає такі підвиди: «проста пропозиція», «сценарій / скрипт», «набір когнітивних ознак», «таксономія», «радіальна категорія».

ІКМ корелюють із образ-схемами, які виникають на основі базового тілесного та перцептивного досвіду в результаті повторюваного сприйняття схожих ідей, що провокує формування закарбованого узагальненого ментального образу. У межах АЛеС образ-схеми корелюють із подієвими схемами, які узагальнено характеризують ситуації та події об'єктивної реальності у проєкції на морально-аксіологічну площину. Актуальними для АЛеС є сім типів подієвих схем: the “being” schema, the “happening” schema, the “doing” schema, the “experiencing” schema, the “having” schema, the “moving” schema та the “transferring” schema (R. Dirven). Подієві схеми входять до відповідних базисних фреймів: предметного, акціонального, ідентифікаційного, посесивного та компаративного (С. Жаботинська), які виступають каркасною структурою АЛеС.

Другим фундаментальним конституювальним процесом для АЛеС є концептуалізація, результатом якої є формування цілісних інформаційних пакетів – лінгвоетичних концептів, внутрішня структура яких складається з унікального набору диференційних рис, угрупованих класифікаторами. Когнітивний зміст етичного концепту має три макроструктурні прошарки: інформаційний зміст, образ та інтерпретаційне поле.

Концептуалізаційні процеси в межах АЛеС мають ряд фундаментальних засад. Основою положенню концепцією є теорія втіленого сприйняття, відповідно до якої усвідомлення більш складних абстрактних етичних ідей відбувається на основі знань про базові елементи життєвого досвіду. Іншою теоретичною засадою є концептуалізація людських взаємовідносин у морально-аксіологічній

площині у контексті просторово-реляційних фізичних відношень. Наступним є принцип силової динаміки, який передбачає осмислення процесів міжособистісної інтеракції крізь призму фізичної динамічної взаємодії об'єктів.

У відповідності до закону когнітивної ефективності процес осмислення нової, актуальної для АЛЕС інформації здійснюється на основі вже концептуалізованих фрагментів досвіду, що засвідчує релевантність засад теорії концептуальної метафори для теоретико-методологічного апарату когнітивно-синергетичної лінгвостетики. Першим кроком побудови концептуальної проєкції є формування зони центрального перенесення шляхом співвідношення асоціативно близьких рис вихідного та цільового (етичного) доменів. Наступним кроком є метафоричний розвиток, який передбачає перенесення релевантних структур та інформаційних пакетів із вихідного домену на цільовий. Метафорична проєкція може зазнавати розширення шляхом залучення до неї гіпонімів вихідного домену. Сукупність вихідних доменів метафоричної проєкції конституює її метафоричний діапазон.

Другою важливою парадигмою когнітивно-синергетичної лінгвостетики є синергетична, оскільки вона дозволяє усвідомити, схарактеризувати і систематизувати принципи самоорганізації та саморегуляції англословного лінгвостетичного фрагменту концептосфери як своєрідної синергетичної системи з такими ідентифікувальними властивостями, як ієрархічна організація, фрактальність, відкритість, динамічність, нерівноважність і нелінійність. Комплексна ієрархічна організація лінгвостетичної системи передбачає існування певних ендосистем, які входять до систем більшого порядку, зокрема макро- чи суперсистеми, причому принципи внутрішньої організації на мікрорівні масштабуються також і на її макрорівневу організацію. Тобто англословна лінгвокогнітивна картина світу є синергетичною суперсистемою, конституюваною значною кількістю взаємопов'язаних систем, однією з яких є АЛЕС. Вона, у свою чергу, в меншому масштабі виступає макросистемою і складається із ряду ендосистем. Фрактальність лінгвостетичної макросистеми полягає в тому, що принципи й шаблони її організації повторюють патерни організації її окремих ендосистем на мікрорівні. Внутрішня структура лінгвостетичної системи не зводиться лише до арифметичної суми її конститuentів, але великою мірою залежить від мережі ієрархічних, структурних, інклюзивних, партитативних, причиново-наслідкових зв'язків, які обумовлюють відношення між її окремими рівнями та підсистемами.

Відкритість АЛЕС визначається її можливістю обмінюватися матерією та енергією з середовищем й іншими системами. Матерією середовища є міжособистісна взаємодія людей, а енергією, у вузькому сенсі, виступають емоції, почуття та сенсорні відчуття, які є психологічною реакцією на випадки соціальної інтеракції. У широкому сенсі енергією середовища є фрагмент ноосфери, який концептуалізує історичні та соціокультурні уявлення про сферу моралі, основою яких є апіорне знання про добро й зло. На природному рівні таке знання проявляється в інстинкті самозбереження, який передбачає прагнення першого та уникнення останнього.

Енергія АЛєС має два різновиди: інформаційна енергія – концептуалізовані фрагменти досвіду соціальної взаємодії та творча енергія, яка виражається в іманентній людській здатності до пізнання, зокрема форми та механізми мислення: порівняння, аналіз, синтез, категоризація тощо. Матерією АЛєС є мовні засоби, які мають «матеріальне», тобто звукове чи графічне оформлення. Варто наголосити, що матерія та енергія АЛєС не існують окремо одна від одної, подібно до того, як матерія та енергія нерозривно пов'язані у фізичному світі, що виражається формулою А. Ейнштейна про співвідношення маси тіла (матерії) та його енергії: $E=mc^2$. Подібно до цього енергія та матерія лінгвоетичної системи взаємопов'язані та взаємообумовлені: *мовні одиниці = матерія об'єктивують елементи концептосфери = інформаційну енергію, яка закарбовується в їх семантиці через дію вербокреативних механізмів = творчої енергії*.

Взаємодія лінгвоетичної системи як складової лінгвокогнітивної суперсистеми із навколишнім середовищем полягає у її здатності відображати у свідомості та виражати у комунікації його фрагменти, зокрема випадки людських взаємовідносин. Поява нової матерії середовища в лінгвоетичній системі порушує її баланс і провокує флуктуації: незначні не ведуть до певних змін внаслідок їх слабкості, тим часом більш сильні виводять її зі стану рівноваги. Критичний момент вирішення майбутнього системи є точкою біфуркації, або точкою розгалуження можливих шляхів її еволюції, яка характеризується динамізмом, оскільки система починає відновлювати гомеостаз шляхом руху до атрактора. Його досягнення уможливорюється шляхом матеріально-енергетичного обміну АЛєС з іншими системами концептосфери.

Унаслідок обміну матерією та енергією АЛєС втрачає гомеостаз і переходить у стан дисбалансу – нерівноважності. Цей стан проявляється як на макро- так і на мікрорівнях. Макрорівнева нерівноважність полягає у невідповідності наявних концептуалізованих та вербалізованих етичних ідей екстралінгвальної ситуації об'єктивного світу. Тобто концептуалізованих фрагментів англomовної лінгвоетичної картини світу виявляється недостатньо для інтерпретації певного випадку міжособистісної взаємодії в морально-аксіологічній площині. Перехід лінгвоетичної системи зі стану нерівноважності в гомеостатичний стан на макрорівні зумовлений системним параметром порядку й передбачає утворення нового атрактора – формування чи часткову зміну певної етичної категорії в концептуальній системі. Це, у свою чергу, спричиняє мікрорівневу нерівноважність, яка полягає у відсутності номінативних мовних засобів, що можуть вербалізувати новоутворений комунікативно-релевантний інформаційний фрагмент.

Стан нерівноважності, тобто невідповідності комунікативної необхідності номінативній можливості, є своєрідним «тригером», який спричиняє зрушення в системі й переводить її в динамічний стан. Системна нерівноважність виявляється в її активному пошуку релевантної для певної комунікативної ситуації мовної одиниці, або у створенні нового мовного засобу, необхідного для повернення рівноваги. Формування такого засобу відбувається за принципом «нелінійності», тобто АЛєС одночасно активізує різноспрямовані вектори

пошуку, причому заздалегідь не можна передбачити, який із векторів виявиться системним атрактором чи репелером. Концептуалізація нової етичної ідеї та пошук відповідної мовної форми («матеріальної оболонки») відбувається за принципом аналогії, який передбачає концептуалізацію «нового» відносно «вже пізнаного».

Наприклад, у діяхронічному плані етична категорія GOOD усвідомлюється відносно ряду когнітивних орієнтирів, серед яких риси “wholeness” та “material worth”. Адаптація порцій інформаційної енергії, які надходять з інших систем, веде до формування асоціативного зв’язку за принципом подібності, але це не є кінцевим етапом самоорганізації, оскільки в такому випадку «нове» ототожнювалося б зі «старим», що не відповідає суті пізнання. Тому в подальшому відбувається процес саморегуляції системи, який передбачає дисипацію «зайвих» ознак. У наведеному прикладі разом із вищезазначеними порціями інформаційної енергії в систему потрапили також й інші: “monetary value”, “material solidity”, які, однак, не затрималася у ній через дисипативні процеси. Тим часом унаслідок дії творчої енергії в системі сформувалася нова інформаційна енергія, яка репрезентує обов’язкові риси ендосистеми GOOD, наприклад, “benevolence”, “help”, які не можуть бути виведеними з вихідних матеріально-енергетичних фрагментів інших систем (“wholeness” та “material worth”), що первинно потрапили до АЛеС. Подібний процес самоорганізації є неперервним, що зумовлює послідовну системну еволюцію.

Отже, дослідження АЛеС одночасно в межах двох парадигм дозволяє отримати найбільш доказові та вичерпні результати, які відображені в наступних розділах.

У розділі 2 **«Методологічні засади дослідження англomовної лінгвоетичної системи»** на основі аналізу провідних лінгвокогнітивних концепцій і теорії самоорганізації складних відкритих нелінійних систем розроблено і запропоновано комплексну когнітивно-синергетичну методологію дослідження, що складається з окремих фаз і стадій, які включають відповідні дослідницькі кроки (деякі з них подрібнено на мікрокроки). Реалізація розробленого алгоритму дослідження передбачає застосування комплексу загальнонаукових та специфічних лінгвістичних методів. Окрім цього, надано теоретико-методологічне обґрунтування необхідності дослідження англomовної лінгвоетичної системи відносно чотирьох окремих референційних систем: етимологічної, категоріальної, концептуальної та синергетичної.

Етимологічна референційна система висвітлює особливості первинного формування етичних категорій на основі вже наявних у концептуальній системі ментальних конструктів. Аналіз цих процесів передбачає залучення розробленої в контексті дослідження методики етимологічного профілювання, яка полягає у висвітленні траєкторно-орієнтирної кореляції в ономасіологічних процесах у діяхронії. Методика співвіднесення траєктора з орієнтиром спрямована на визначення концептуальної бази для осмислення цільових етичних ідей та передбачає використання методів етимологічного, когнітивного аналізу й методу побудови етимологічного профілю.

Відносно категоріальної системи відліку конститuentами АЛeC є окремі етичні категорії, які співіснують на синхронному мовному зрізі. Методика дослідження етичних категорій у цьому вимірі передбачає висвітлення семантики їх лексем-репрезентантів задля встановлення категоріальних структур ІКМ (методи лексикографічного та семантико-когнітивного аналізу). Це дозволяє схарактеризувати ідентифікаційні модуси етичних категорій, зокрема їхні класифікаційні та характеристичні аспекти (метод семантико-когнітивного аналізу). Наступним кроком є аналіз акціонального модусу та визначення базових образ-схем, покладених в основу категоризації (методи когнітивного й контекстуального аналізу).

Методика висвітлення концептуального виміру АЛeC передбачає дослідження її конститuentів як окремих лінгвоетичних концептів. Науковий пошук здійснюється шляхом виконання інвентаризації компонентного складу номінативних полів етичних концептів (методи лексикографічного і семантичного аналізу), проведення їхньої ядерно-периферійної стратифікації (метод компонентного аналізу), висвітлення метафоричного діапазону досліджуваних концептів (метод когнітивно-метафоричного аналізу) та моделювання макроструктури їх когнітивних змістів (методи лінгвоконцептуального аналізу та когнітивного моделювання).

Синергетична система координат дозволяє схарактеризувати параметри самоорганізації та саморегуляції АЛeC. Алгоритм дослідження передбачає наявність двох стадій: висвітлення процесу автопоезису системи окремо в діяхронії та в синхронії. На першій стадії встановлюються етимологічні атрактори самоорганізації, результатом чого є побудова діяхронічної моделі самоорганізації АЛeC (метод етимологічного та синергетичного аналізу). На другому етапі визначається параметр порядку системи в синхронії та встановлюється ступінь значимості залучених порцій інформаційної енергії для автопоезису й модулюється синхронічна схема самоорганізації АЛeC на макрорівні (методи когнітивного аналізу та синергетичного моделювання).

Розділ 3 «**Етимологічний вимір англomовної лінгвоетичної системи**» містить обґрунтування важливості аналізу внутрішньої форми вербалізаторів етичних категорій для виявлення діяхронічних системних параметрів та відображає результати застосування розробленої у поданій науковій праці методики етимологічного профілювання. Ця методика дозволяє деталізувати зародження й розвиток абстрактних лінгвоетичних категорій у діяхронії на основі первинно-вербалізованих фрагментів картини світу, які концептуалізують базові емпіричні фрагменти.

Проблема внутрішньої форми лексичних одиниць має солідне науково-філософське підґрунтя й представлена як у різних філософських концепціях, так і в численних лінгвістичних дослідженнях, де вона визначається як певний образ, покладений в основу значення лексичної одиниці, що відображає зв'язок мовного знака з позначуваним ним денотатом. Поняття «внутрішня форма» корелює з поняттям першопричини у різних філософських концепціях, зокрема з «дао», «ейдосом», «первинним образом», «ідеєю ідей». У лінгвістичних концепціях внутрішня форма визначається як інтегрована риса, яка найбільш влучно відображає образ денотата, репрезентований у слові.

На певному етапі історії розвитку соціальних відносин завдяки повторюваності окремих подій чи явищ у свідомості людини почали виникати абстрактні уявлення, які характеризували міжособистісні стосунки в перцептивно-аксіологічній площині. Тобто на основі чуттєвого досвіду окремі події чи ситуації, які приносили задоволення базових тілесних чи духовних потреб, зазнали схематизації, що призвело до формування абстрактного розуміння добра. Зло усвідомлювалось як схематичне уявлення про те, що викликає негативне чуттєве подразнення. Ряд повторюваних причиново-наслідкових подій схематизувався в розуміння абстрактної ідеї справедливості. Усвідомлена можливість розрізнати добро та зло викристалізувалася в абстрактну категорію совісті. Необхідність виконання певних дій, спричинених відповідними умовами, була покладена в основу ідеї про почуття обов'язку. Схематизація патернів соціально схвальної поведінки спричинила виникнення абстрактних понять гідності й честі. Отже, у концептуальній картині світу з'явилися такі ідеї, як GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY та HONOUR, які, з одного боку, ще не були повною мірою категоризованими відносно вже пізнаних фрагментів дійсності та концептуалізованими на рівні повноцінно усвідомлених ідей (концептів), а з іншого, – почали набувати комунікативної релевантності.

Однак відсутність їх фіксованої закарбованості в мовній картині світу, тобто їх «неконцептуалізований» та «некатегоризований» статус, передбачав відсутність відповідного номінативного мовного засобу. Отже, «зародження» етичних категорій відбувалося емпірично на прекоцептуальному рівні на основі сенсорного досвіду. Утім повне когнітивне й мовне оформлення етичних ідей передбачало формування лінгвальної «оболонки» з відповідною семантикою, яка мала корелювати з ними на асоціативно-семантичному рівні. Проведене дослідження довело, що вибір мовної форми для вербалізації етичних категорій відбувався за принципами «мовної економії» та «когнітивної ефективності», тобто продуктивним шляхом виступало обрання вже чинної мовної одиниці, семантика якої вербалізувала поняття, яке асоціативно корелювало із цільовою ідеєю.

Первинний діяхронічний образ етичної категорії міститься в її етимологічному профілі, який відображає когнітивний механізм її осмислення відносно інших концептуалізованих фрагментів дійсності. Застосування методики етимологічного профілювання дозволило встановити й проаналізувати діяхронічні метафоричні проєкції, які зумовили когнітивне оформлення етичних категорій. Ця методика полягає у здійсненні траєкторно-орієнтирної кореляції, яка уможливорює реконструювання шляху семантичної еволюції номінативних засобів мови й віддзеркалює «когнітивний шлях» процесів категоризації та концептуалізації дійсності та пояснює обрання конкретної «мовної оболонки» для вербалізації відповідних етичних категорій. Кореляція траєктора та орієнтира в ономасіологічному сенсі полягає в тому, що одна або декілька когнітивних ознак цільового етичного домену, які виступають траєктором, асоціативно співвідносяться з когнітивною ознакою / ознаками домену-джерела – орієнтиром.

Методику етимологічного профілювання проілюструємо на прикладі центральної етичної категорії АLeC – GOOD. Лексема-репрезентант категорії *good* за даними етимологічних словників (Etymology Dictionary, Oxford Dictionary) походить від староанглійської одиниці *gōd*, яка мала два значення: 1) “*entire, complete*” («цілісний, повний»); 2) “*desirable*” («бажаний»). Внутрішня форма протоіндоевропейського етимону мала значення: 1) “*to unite, to be associated*” («об’єднувати»); 2) “*suitable*” («бути належним»). Таким чином, еволюція значення аналізованої лексики може бути представлена таким семантичним ланцюжком: “*entire, belonging together, united*” – “*suitable*” – “*desirable*” = *good*. Преконцептуальна ідея добра, ототожнювалася з «позитивним» сенсорним досвідом, тобто відсутністю негативних подразнень, болю та наявністю чуттєвого й душевного задоволення, що ґрунтується на нервових імпульсах, які, відповідно до інстинкту самозбереження, розцінюються як позитивні. Підтвердженням цьому є розуміння добра в численних філософських концепціях і школах (Платон, кіренеїки, Л. Валла, Дж. Бруно, Р. Декарт, Т. Кампанела тощо).

Отже, в етимологічному плані профілювання досліджуваного концепту відбувалося шляхом кореляції траєктора, який можна вербалізувати сучасною лексемою *positiveness*, із орієнтирами з базового життєвого досвіду. В емпіричному сприйнятті таким головним орієнтиром була ідея цілісності, зокрема категорія ENTIRE, ознака якої “*wholeness, belonging together*” була покладена в основу когнітивного профілювання та мовного оформлення абстрактної ідеї добра.

Вибір саме цього орієнтира пояснюється тим, що абстрактне розуміння добра сформувалося на основі розуміння «конкретного» добра, повсякденні прояви якого характеризувалися ознакою цілісності. Скажімо, відсутність поранень на тілі, руйнувань житла, пошкоджень одягу, посуду чи зброї усвідомлювались як належні та приємні явища, схематизація яких привела до їх віднесення до конотативно-позитивної категорії SUITABLE із диференційними рисами “*suitable / proper / fit*”, що позначали придатність до проживання, використання тощо. Природний інстинкт самозбереження передбачав прагнення того, що категоризоване як «придатне» чи «належне», що привело до віднесення цього поняття до категорії DESIRABLE. Подальша екстраполяція категоризованого фрагменту дійсності GOOD на сферу соціальних міжособистісних відносин на когнітивному рівні передбачала концептуалізацію домену GOOD як вузлового домену фрейму SOCIAL RELATIONS, що привело до виникнення в ньому ряду когнітивних диференційних ознак, об’єднаних прототипною архісемою “*morally sound behaviour*”.

Підсумовуючи, варто зазначити, що шлях концептуального профілювання категорії GOOD складався з трьох окремих кроків профілювання: *positive – desirable; positive – suitable; positive – good* у ланцюжку *suitable – desirable – good*. Тобто в концептуальній базі етимологічного профілю GOOD можна виділити дві зони: безпосередню, утворену доменами DESIRABLE та SUITABLE, які пов’язані причинно-наслідковим зв’язком, та розширену, яка також включає етимологічно первинний домен ENTIRE.

Отже, метод етимологічного профілювання дозволив реконструювати когнітивні риси, покладені в основу розуміння цільових етичних категорій та встановити вихідні етимологічні домени, перцептивні та когнітивні образи яких відіграли роль ономазіологічних орієнтирів у діахронічних метафоричних проєкціях.

У результаті аналізу було встановлено, що етимологічні профілі етичних категорій включають ознаки наступних етимологічних доменів-орієнтирів:

- **GOOD:** HUMAN, STRENGTH, BEHAVIOUR, OBJECT, COMPLETENESS, ENVIRONMENT, PRICE і JUSTICE;
- **EVIL:** SPLITTING, DAMAGE, DECAY, DEFECT, IMPERFECTION, UNSATISFACTORY ENTITY, DIRT, THEFT, SORROW, PAIN, PEDERAST, WITCH і NECROMANCER;
- **DUTY:** PROPERTY, DEBT, BOND, PROMISE, FORCE і UNAVOIDABLENESS;
- **JUSTICE:** OBJECT, COMPLETENESS, POSITION, BEAUTY, FACT, LAW і ENVIRONMENT;
- **CONSCIENCE:** OBJECT, STONE, ENVIRONMENT, ANIMAL, DIVISION, BEHAVIOUR, AWARENESS, HIDING і JUSTICE;
- **DIGNITY:** OBJECT, PERSON, VISUAL PERCEPTION, WORTH, FAME, EXPLOIT та PRICE;
- **HONOUR:** OBJECT, HUMAN, APPEARANCE, PHYSICAL BEAUTY, PHYSICAL STRENGTH, FEELINGS, BEHAVIOUR, VICTORY та PRICE.

Застосування методики етимологічного профілювання дозволило встановити, що абстрактні етичні ідеї в діахронії осмислювалися та категоризувалися відносно більш простих, первинних та конкретних ідей, які конституують базовий життєвий досвід людини. Отриманий результат корелює із положеннями теорії концептуальної метафори й результатами нейропсихологічних і когнітивних досліджень, які доводять те, що вектор пізнання спрямований від «конкретного» до «абстрактного».

У Розділі 4 «**Категоріальний вимір англomовної лінгвоетичної системи**» висвітлюються ідеалізовані когнітивні моделі кожної окремої етичної категорії, зокрема їхні класифікаційний та характеристичний аспекти, які конститууються відповідними категоріальними рамками та концептуальними матрицями. Окрім цього аналізується акціональний модус кожної з категорій та виявляються образ-схеми, покладені в основу їх об'єктивації.

У категоріальному вимірі елементами лінгвоетичної системи є окремі етичні категорії, які співіснують і взаємопов'язані на синхронному мовному рівні. В основу етичних категорій покладені ІКМ, які актуалізуються на мовному рівні лексико-семантичними варіантами їхніх вербалізаторів. Об'єктивація категорій відносно зазначеної системи відліку відбувається на рівні двох модусів: ідентифікаційного та акціонального. Ідентифікаційний модус розкриває онтологічну суть категорії, тобто висвітлює особливості її ментального відображення на рівні логічного мислення, який є найбільш об'єктивним та позбавленим індивідуальних інформаційних нашарувань. Ідентифікаційний

модус має два аспекти: класифікаційний та характеристичний. Класифікаційний аспект відображає спільність категорії з іншими елементами концептосфери, зокрема її входження до більш схематичних категорій і висвітлює її класифікаційні параметри, тим часом характеристичний аспект вирізняє її з-поміж інших концептуалізованих фрагментів, оскільки складається з унікального поєднання когнітивних диференційних рис.

Для унаочнення окреслених теоретичних міркувань схарактеризуємо ідентифікаційний модус категорії GOOD, яка є центром АЛеС. Аналіз лексикографічної репрезентації лексем-репрезентантів *good* та *goodness*, здійснений на основі десяти лексикографічних джерел і баз WordNet 3.1 й ConceptNet 5.8, дозволив виділити чотири основні ЛСВ вербалізатора *good* та три ЛСВ вербалізатора *goodness*: *good* (1) “positive moral qualities”; *good* (2) “principles of moral rightness”; *good* (3) “usefulness”; *good* (4) “commodity”; *goodness* (1) “quality of being morally sound”; *goodness* (2) “morally correct behaviour”; *goodness* (3) “usefulness”. ЛСВ об’єктивують відповідні ІКМ, які виступають стрижневими прототипами аналізованої категорії: ІКМ (1) “moral soundness” (об’єктивується ЛСВ *good* (1), *good* (2), *goodness* (1), *goodness* (2)); ІКМ (2) “usefulness & desirability” (об’єктивується ЛСВ *good* (3), *goodness* (3)); ІКМ (3) “commodity” (об’єктивується *good* (4)).

Класифікаційний аспект ІКМ (1) “moral soundness” представлений такими категоріальними доменами з відповідними вербалізаторами: QUALITY (*quality, attribute*), BEHAVIOUR (*behaviour, conduct*), STATE (*state, condition*), CHARACTER (*character*), FORCE (*force*).

Характеризаційний аспект актуалізується у межах доменної матриці, яка містить такі концепти з відповідними вербалізаторами: MORALITY (*morality*), KINDNESS (*kindness, benevolence, helpfulness, understanding*), RIGHTNESS (*rightness, righteousness, piety, correctness, acceptability*), ADMIRABILITY (*admirability, praiseworthiness*), RELIGION (*religious principles*), VIRTUE (*virtue, merit, positiveness, honesty, devotion, justness, generosity*). Наприклад:

*A judgement that an action is **morally good** is universalizable in the sense that by making such a judgement one commits oneself to the idea....*

*He was the **gentleman of good character** and with important friends, and only got seven years (English Corpora).*

Класифікаційний аспект ІКМ (2) “usefulness & desirability” актуалізовано в межах таких категоріальних доменів: ENTITY (*entity, thing, stuff, something*) і EFFECT (*effect*).

Характеризаційний аспект об’єктивовано відносно доменів BENEFIT (*benefit, advantage, profit, usefulness*), HELP (*help*) й WELFARE (*welfare*), наприклад:

*I think that it is going to have a **good effect** on improving trading in this country.*

*It will be a great **advantage** for the downtown area.*

*The bylaw **ensures the welfare** and the empowerment of the vulnerable groups and is for **good** for the society (English Corpora).*

Класифікаційний аспект ІКМ (3) “commodity” представлено доменом ENTITY, гіпонімами якого виступають THING (*commodity, utility ware, merchandise*) та SERVICE (*service*).

Характеризаційний аспект об’єктивовано відносно доменів SALE (*selling*), OWNERSHIP (*owning*) та SATISFACTION (*satisfaction of economic want*), наприклад:

*The increasing use of Sharpness docks for **imported goods** is undoubtedly good news.*

*He winked at her like a cheery market tradesman **selling** substandard **goods**, already thinking of the lunch he had planned with an old colleague* (English Corpora).

Отже, класифікаційний аспект ідентифікаційного модусу аналізованої категорії репрезентовано гіперонімічною категоріальною доменною сіткою, яка класифікує GOOD відносно більш загальних категорій. Характеризаційний аспект відображає наповнення категоріальної сітки еталонними ознаками, які формують її семантичний прототип. Встановлено, що прототип лінгвоетичної ІКМ (1) “moral soundness” етимологічно ґрунтується на ІКМ (2) та ІКМ (3), що в свою чергу доводить те, що абстрактна ідея добра концептуалізується відносно добра матеріального чи фізичного, яке включає також і предмети власності, котрі задовольняють базові людські потреби.

У результаті аналізу ідентифікаційних модусів інших конститuentів АЛЕС було встановлено, що найбільш частотними категоріальними доменами, які формують вузли ІКМ етичних категорій, є домени ENTITY, FACT, FORCE, EFFECT та домени, які належать до більш схематичного домену HUMAN: ACTION, STATE, TREATMENT, BELIEF, POSITION, KNOWLEDGE. Менш частотними доменами є інші концепти, належні схематичному домену HUMAN: MIND, CHARACTER, MOVEMENT, SPEECH, APPEARANCE, SERVICE, WORK, TASK, ADMINISTRATION та домени POWER, THING, SYSTEM, PRINCIPLE, SIGN.

Характеризаційний аспект віддзеркалює когнітивне наповнення категоріальних рамок та конституюється прототипними ядерними рисами категоріальних доменів. Найчастотнішими доменами характеризуального аспекту ІКМ етичних категорій є домени, які концептуалізують якості людини: RIGHTNESS, FAIRNESS, MORALITY, ADMIRABILITY, CONFIDENCE, RESPECT, WICKEDNESS, RECTITUDE, SOCIAL SIGNIFICANCE, WORTH, NOBILITY, EVALUATION, IMPORTANCE та людські відносини у правовій площині: LAW, EQUALITY, PUNISHMENT, CONTROL. ІКМ категорії EVIL містить домени SUFFERING, CRUELTY, DEVIL. До менш частотних доменів, які конституюють ІКМ етичних категорій, належать домени, що концептуалізують інші людські якості: KINDNESS, VIRTUE, HELP, DECENCY, HONOUR, CALMNESS, SERIOUSNESS, FORMALITY, IMPRESSIVENESS, RESERVE, GRAVITY, STATELINESS, ESTEEM, RECOGNITION, HEIGHT, HONESTY, MAGNANIMITY, CHASTITY; домени, які належать до правової сфери людських відносин та концептуалізують здатність людини міркувати: MORAL ASSESSMENT & JUDGMENT, REASON, STANDARD, COURT,

JUDGE, JUSTICE та домени, які концептуалізують результат правових відносин чи здійснення міркувань: BENEFIT, WELFARE, REWARD, OBJECT OF DESIRE, OBLIGATION, COMPULSION, INHIBITION, MILITARY SERVICE, SOCIAL SERVICE. Характеризаційний аспект ІКМ категорії EVIL реалізується в межах доменів RELIGION, SHAME, SIN, GUILT, DESTRUCTION, BAD INFLUENCE.

Акціональний модус експлікує діяльнісний параметр категоризації і представлений пропозиційними схемами дії, які включають в себе комбінацію предметного агенсу (на рівні синтаксису вираженого підметом) та його дії (вираженої присудком), спрямованої на об'єкт (синтаксичний додаток) – пацієнс. Тобто акціональний модус реалізується у синтаксичних пропозиційних схемах «Агенс діє» і «Агенс дії на пацієнс» та ґрунтується на феноменах активності й пасивності. В активному аспекті етична категорія є агенсом або сірконстантом, а в пасивному – пацієнсом або об'єктом дії, спрямованої на пацієнс. Цю думку проілюструємо аналізом акціонального модусу центральної лінгвоетичної категорії GOOD.

Дослідження акціонального модусу здійснювалося на основі даних корпусів англійської мови (English Corpora), зокрема BNC, COCA, iWeb, за пошуковим запитом { 1-3/V + good } та { good + V/1-3 }, у результаті чого було створено вибірку колокацій із цільовою лексемою + дієслово (з віддаленістю від цільової лексики на 1-3 одиниці) та дієсловом + цільовою лексемою з тим же рівнем синтаксичної віддаленості. Потім, використовуючи аналітично-обрахункові алгоритми корпусів, вибірка була скорочена до колокативних одиниць, які мають індекс МІ (mutual information score) ≥ 5 . Цей показник засвідчує достатній ступінь асоціативно-концептуальної близькості відібраних одиниць із аналізованою категорією та дозволяє відсіяти випадкові колокації.

Активний аспект лінгвоетичної категорії GOOD представлено пропозицією «Агенс дії», де вона виступає: а) агенсом; б) сірконстантом.

Модель «GOOD – агенс» представлена наступними вербальними одиницями: *prevail, decimate, overflow, triumph, lead*, наприклад:

*They changed their way of life so that virtue and **goodness** could **prevail**.*

*This time **goodness** has **triumphed** over evil* (English Corpora).

Модель «GOOD – сірконстант» репрезентована наступною дієслівною одиницею: *overflow*:

*May God **overflow** you with **goodness** and wisdom* (English Corpora).

Пасивний аспект представлено пропозицією «Агенс діє на пацієнс», де GOOD виступає: а) пацієнсом; б) об'єктом дії.

Модель «GOOD – пацієнс» репрезентована наступними одиницями: *affirm, prevail, radiate, meditate, thank* наприклад:

*Evil cannot **prevail** over **goodness** because evil is just a denial of the only true and fundamental wisdom* (English Corpora).

*They tried to create a Republican Queen around whom people could rally, a figure who **radiated** calm **goodness*** (English Corpora).

Ця пропозиція має різновид, у якій агенс не зазначено, зокрема: ***Thank goodness** it was renewed for another season* (English Corpora).

Модель «GOOD – об’єкт дії, спрямованої на пацієнс» включає одиниці: *bestow, ascribe*, наприклад:

*He **bestows** such **goodness** and mercy upon us.*

*We should not literally **ascribe** moral **goodness** or badness to anything which we did not believe to be a person (English Corpora).*

Синтаксичні пропозиційні моделі актуалізують концептуальні образ-схеми, відносно яких відбувається об’єктивація англомовних етичних категорій. Найбільш частотною образ-схемою для АЛєС є FORCE / COUNTERFORCE, різновидами якої у контексті теорії силової динаміки є PREVAILING, CHANGE та GIVING. Продуктивність схеми FORCE / COUNTERFORCE пояснюється тим, що прагматичним аспектом етичних категорій у сфері комунікації є актуалізація моральних приписів і примусу робити правильні вчинки й протистояти злу. Концептуальні образ-схеми, в свою чергу, належать до більш схематичних базових образ-схем, зокрема: the “being” schema, the “doing” schema, the “happening” schema, the “transferring” schema, the “experiencing” schema, the “moving” schema та the “having” schema, які категоризують етичний досвід міжособистісної взаємодії.

У Розділі 5 «**Концептуальний вимір англомовної лінгвоетичної системи**» конститuentами АЛєС виступають однойменні етичні концепти, дослідження яких мало на меті з’ясування їх когнітивного змісту та визначення метафоричного діапазону. Характеризування когнітивного змісту передбачало побудову номінативних полів етичних концептів і моделювання їх макроструктур. Дослідження метафоричного діапазону полягало у висвітленні концептуальних метафоричних проєкцій, зокрема окреслення зони центрального перенесення та аналіз її розвитку й розширення.

Для ілюстрації наведемо результати аналізу концептуального виміру центрального лінгвоетичного концепту АЛєС – GOOD. На основі результатів дослідження однойменної лінгвоетичної категорії, відображених у розділі 4, лінгвоетичний концепт GOOD має три концептуальні парцели, в основу яких покладені окремі ІКМ: парцела (1) “moral soundness” (об’єктивується ЛСВ *good* (1), *good* (2), *goodness* (1), *goodness* (2)); парцела (2) “usefulness & desirability” (об’єктивується ЛСВ *good* (3), *goodness* (3)); парцела (3) “commodity” (*good* (4)). Кожна з концептуальних парцел на мовному рівні актуалізується відповідними вербалізаційними одиницями, які були встановлені шляхом аналізу лексикографічних джерел та корпусів англійської мови.

Парцела (1) “moral soundness” вербалізується наступними одиницями: *kindness, benevolence, rightness, uprightness, righteousness, morality, virtue, worth*.

Парцела (2) “usefulness & desirability” об’єктивується вербалізаторами *benefit, usefulness, value, desirability, suitability*.

Парцела (3) “commodity” (*good* (4)) вербалізується одиницями *commodity, service, ware, merchandise*.

Наведені лексичні одиниці є безпосередніми вербалізаторами лінгвоетичного концепту GOOD і формують ядро його номінативного поля.

Периферія номінативного поля сформована одиницями, які мають високий ступінь семантико-асоціативної спорідненості з лексемою-репрезентантом, який визначався відповідно до показника MI у корпусі iWeb. Ми дотримуємося погляду гетерогенності компонентного складу номінативного поля, що передбачає входження до нього як субстантивних, так і ад'єктивних компонентів. Було встановлено, що периферійна польова ділянка конституйована двома семантичними мікрополями:

- мікрополе “**Religion (God)**”: *God, Lord Grace, mercy, salvation, glory, faith, heaven, soul, scripture, prayer, doctrine, piety, wisdom, gospel, psalm, omnipotence, Christian, blessing, providence, truth, obedience, Savior; divine, holy, eternal, spiritual.*
- мікрополе “**Human traits**”: *faithfulness, gentleness, greatness, patience, purity, compassion, generosity, honesty, innocence, decency, meekness, tenderness, perfection, forbearance; innate, inherent.*

Взаємодія етичних концептів з іншими елементами концептосфери проявляється у їх здатності бути цільовими доменами у концептуальних метафорах, основними з яких є ETHICAL CONCEPT IS A THING та ETHICAL CONCEPT IS A LIVING ENTITY, різновидами якої є ETHICAL CONCEPT IS A HUMAN / A PLANT / GOD. Фундаментом метафоричного перенесення є зона концептуального перетину вихідного та цільового етичних концептів, яка конституює центральне перенесення й може зазнавати подальшого розвитку і розширення. Наприклад, в основу концептуальної метафори GOOD IS A PERSON покладено персоніфікацію етичного концепту GOOD. Концептуалізація доброти як особи пов'язана з перенесенням ознаки “ability to act” із вихідного домену на цільовий, що підтверджується мовними висловами *one's goodness makes one do smth; one did smth out of goodness*. Отже, основу центрального перенесення складає такий логічний ланцюг: “human acts” – “good in human acts” – “good acts”. Розвиток концептуальної проєкції передбачає трансфер ознак домену-джерела на цільовий концепт, які мають менший ступінь асоціативної близькості. Розвитком зазначеної метафоричної проєкції є перенесення прототипних людських рис на аналізований концепт, зокрема: а) фізичних – “coming”, “being born”; б) інтелектуально-душевних – “thinking”, “admitting”, “speaking”, “desiring”, “achieving”, “being generous”, “being fearful”. Наприклад:

*It is not from reason that justice springs, but **goodness is born** of wisdom.*

***Goodness thinks** no ill where no ill seems.*

***Goodness shouts**, evil whispers (Proverbials).*

Зона метафоричного розширення включає в себе ознаки гіпонімів вихідного домену концептуальної метафори – домену HUMAN, наприклад, OPPONENT (“giving in”), SOLDIER (“being armed”) тощо, наприклад:

***Give in to goodness** now and then.*

***Goodness, armed** with power, is corrupted; and pure love without power is destroyed (BrainyQuote).*

Зона центрального перенесення й зони концептуального розвитку та розширення конституують зону концептуальної проєкції. Отримані результати засвідчують те, що вихідними доменами для цільових абстрактних етичних концептів є домени, які об'єктивують конкретні референти й формують базовий життєвий досвід людини, наприклад, CONTAINER, LANDMARK, PATH, BOND, GIFT, COMPASS (у межах концептуальної метафори ETHICAL CONCEPT IS A THING) та JUDGE, GUIDE, OPPONENT, COMPETITOR, FIGHTER (у межах концептуальної метафори ETHICAL CONCEPT IS A HUMAN).

Макроструктура когнітивного змісту лінгвоетичних концептів представлена трьома компонентами: інформаційним змістом, образом та інтерпретаційним полем. Інформаційний зміст лінгвоетичного концепту GOOD об'єктивує його когнітивну суть, яка вирізняє його з-поміж інших компонентів АЛеС і містить когнітивні диференційні ознаки, які об'єктивуються в ідентифікаційному модусі однойменної категорії та мають найбільшу ступінь семантико-асоціативної спорідненості з ключовою лексемою *good* в асоціативному полі: “rightness”, “morality”, “virtue”, “kindness”, “divinity”, “truth”, “salvation”.

Загалом, найбільш частотними когнітивними диференційними рисами етичних концептів виступають “rightness”, “fairness”, “morality”, “admirability”, “confidence”, “respect” та риса антагоністичного концепту EVIL – “wickedness”. Ці ознаки складають основу ідеалізованих когнітивних моделей, які категоризують відповідні парцели етичних концептів.

Образний компонент представлений двома аспектами: перцептивним та когнітивним. Перцептивний образ включає в себе концептуальні риси, які сприймаються органами чуття, зокрема ця ділянка когнітивного змісту лінгвоетичного концепту GOOD має такі риси: “God”, “heaven”, “soul”, “scripture”, “prayer”, “gospel”, “psalm”, “Christian”, “Savior”.

З огляду на абстрактний характер усіх етичних концептів, перцептивними рисами є ознаки, денотати яких мають певний прототипний образ, а, отже, можуть сприйматися органами чуття. Серед них можна виділити декілька груп: а) особи, які є носіями певних етичних рис, наприклад, “judge”, “sinner”, “criminal”, “attorney”; б) випадки соціальної взаємодії, які мають яскраві конкретні ментальні прототипи, наприклад, “showing respect”, “help”, “fight”, “abuse” в) речі чи процеси, які мають матеріальне втілення та безпосередньо пов'язані зі сферою етики, наприклад: “scripture”, “gospel”, “law”, “destruction”, “catastrophe”.

Когнітивний образ є результатом переосмислення ознак досліджуваного концепту відносно інших ментальних конструктів, які відграють роль вихідних доменів у концептуальних проєкціях. Когнітивний образ GOOD репрезентовано наступними рисами, які актуалізуються відповідними доменами: “ability to be born, to move, to think, to speak, to desire, to achieve, to have human character features” (PERSON), “ability to be given in” (OPPONENT), “ability to be armed” (SOLDIER), “ability to increase, decrease, transform”, “maturity” (PLANT), “sowing”

(SEED), “reaping” (HARVEST), “flourishing” (BRANCH), “fruit” (FRUIT), “blooming” (FLOWER), “lying in soil” (ROOT), “ability to be possessed and mentally perceived”, “being beautiful”, “having vertical & horizontal dimension”, “being slow” (THING), “presenting, giving away” (GIFT), “investing” (INVESTMENT), “glowing, shining” (LIGHT), “ability to be read” (TEXT), “having floodgate” (DAM), “being big & powerful” (VOLCANO), “road” (ROAD), “ability to fill” (SUBSTANCE), “worshipping, ability to banish evil” (GOD).

Найбільш частотними рисами когнітивних образів етичних концептів у межах АЛеС є фізичні та ментальні риси людини, зокрема “speaking”, “knowing”, “feeling”, “living”, “moving”, “fighting”, “being born”, та ознаки матеріальних об’єктів “being possessed”, “being lost”, “being given”, “being taken”, “standing”, “sitting”, “lying”, “delineating”.

Інтерпретаційне поле містить ознаки, які виражаються одиницями асоціативного поля концепту. Ця ділянка макроструктури є найбільш об’ємною, динамічною та гнучкою, оскільки включає риси, які можуть бути протилежними та взаємовиключними в залежності від комунікативного контексту. Наприклад, ознака “killing” як одиниця інтерпретаційного поля EVIL та GOOD має протилежне конотаційне забарвлення, зокрема *killing of evil passions vs killing of people* (яке в свою чергу може бути й *killing of the enemies vs killing of the innocent*). Отже, інтерпретаційне поле макроструктури етичних концептів є найбільш варіативною та гнучкою зоною когнітивного змісту.

У Розділі 6 «**Синергетичний вимір англomовної лінгвоетичної системи**» розглядаються параметри її системної організації, зокрема фрактальність, ієрархічна організація, відкритість, динамічність, нерівноважність та нелінійність; висвітлюються шляхи, механізми та патерни її самоорганізації та саморегуляції як в діахронії, так і в синхронії. Деталізовано системні аттрактори і репелери автопоезису.

Основними синергетичними параметрами АЛеС є ієрархічна організація, відкритість, динамічність, нерівноважність, нелінійність та фрактальність, які взаємопов’язані одне з одним. Комплексна внутрішня структура АЛеС передбачає взаємодію окремих її елементів, що обумовлює її відкритість. Відкритість системи, у свою чергу, передбачає обмін матерією та енергією з іншими системами, унаслідок чого вона переходить у стан нерівноважності. Цей стан є причиною динамічності, руху, що зумовлює зміну системних параметрів та їх синхронізацію відповідно до нового порядку. Адаптація системи до нових умов не є заздалегідь визначеною і може відбуватися паралельно декількома шляхами, що й визначає нелінійний характер системної еволюції. При цьому у випадку успішного досягнення системою мети-аттрактора, тобто її виходу на якісно новий рівень, синхронізований із поточними умовами, подібні процеси можуть відбуватися й на інших (вищих чи нижчих) системних рівнях за принципом «шаблонності», що зумовлено фрактальним характером її організації.

Процес самоорганізації АЛеС відбувається за таким сценарієм. У фокус людської уваги та пізнання потрапляє певна матерія об’єктивного світу – акт соціальних чи міжособистісних відносин, які розглядаються в морально-

аксіологічній площині, відношення до чого не є концептуалізованим (відсутня оцінка) в етичній картині світу. Це спричинює системну флуктуацію та виводить її зі стану гомеостазу й викликає дисбаланс між інформаційною енергією та матерією системи. Унаслідок дії творчої енергії (процесів категоризації та концептуалізації) система переходить у динамічний стан і починає рухатися від точки біфуркації (стану невизначеності) до стану порядку – формування первинного схематичного ментального образу шляхом схематизації конкретного випадку соціальної взаємодії.

Коли сформований образ отримує достатню комунікативну релевантність, відбувається його категоризація відносно локальних атракторів, тобто вже наявних та в цілому концептуалізованих фрагментів дійсності, за принципом асоціативної подібності, що зумовлює використання їх вербалізаторів для мовної об'єктивації нової ментальної одиниці. При цьому одиниці, які містять категорично неприпустимі ознаки, незважаючи на деяку потенційну асоціативну близькість, виступають репелерами самоорганізації. Процес руху до мети-атрактора є нелінійним, оскільки відбувається одночасно з залученням різних матеріально-енергетичних фрагментів, які потенційно можуть формувати етимологічний образ нової категорії. Результатом цього процесу є конституювання нової «збірної» ІКМ, відносно якої здійснюється подальша концептуалізація категоризованої ідеї, тобто утворення певних унікальних (відмінних) когнітивних диференційних рис (нової енергії) та формування нових вербалізаторів (нової матерії) завдяки дії вербокреативної деривації (творчої енергії). Разом із цим здійснюється дисипація (відкидання) «зайвих» рис, які склали основу первинної концептуалізації, а в подальшому втратили свою актуальність. Тобто системна синхронізація відбувається на мікрорівні – синхронізація номінативного потенціалу з рівнем концептуалізації знань, та на макрорівні – синхронізація множини потенційних міжособистісних взаємодій із концептуальним базисом для їх усвідомлення та відповідною морально-аксіологічною інтерпретацією.

Процес самоорганізації АЛеС відбувався як у діахронії, так і в синхронії. Атрактором системи у діахронії є категоризація та подальша концептуалізація «схоплених думкою» етичних ідей, досягнення якого відбулося за рахунок надходження інформаційної енергії та матерії з інших концептуальних систем. Найбільш продуктивними порціями інформаційної енергії виявилися “wholeness”, “suitability”, “uprightness”, а це доводить той факт, що формування абстрактних етичних категорій відбувалося на основі знань про фізичні об'єкти. Відкритість системи зумовлює її внутрішній динамічний характер, який виявляється у взаємному перетині окремих ендосистем. В англomовній лінгвоетичній макросистемі центральною є ендосистема GOOD (Рис. 1).

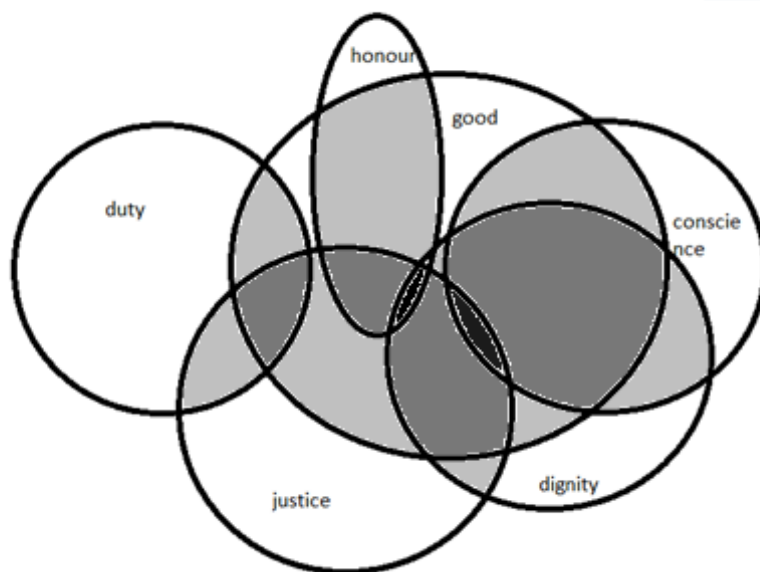

Рисунок 1. Динамічна модель самоорганізації
лінгвоетичної системи в діяхронії

Окремого коментаря вимагає факт нерівноважності автопоезису. Зокрема деякі порції інформаційної енергії виявилися атракторами для більшої кількості ендосистем, наприклад, риса “suitability”, тим часом як окремі ендосистеми для досягнення атрактора використовували певну порцію інформаційної енергії у більшій мірі, аніж інші, наприклад, ознака “wholeness” для системи GOOD. Це засвідчує те, що в автопоезисі певної ендосистеми порції семантико-когнітивної енергії, запозичені з інших систем, не є рівнозначними.

Різна частотність участі інформаційної енергії в автопоезисі дозволяє встановити відношення ієрархії у запозичених енергетичних порціях (Табл. 1).

Саморегуляція системи полягала в дисипації інформаційної енергії, яка відігравала проміжну роль у процесі самоорганізації, наприклад, ознака “vertical uprightness” для категорії JUSTICE чи “big weight” для категорії DIGNITY.

Формування системи етичних категорій у діяхронічному аспекті виступило лише проміжним атрактором на шляху системної еволюції, оскільки невпинне розширення палітри соціальних відносин постійно зумовлювало порушення рівноваги між системою та середовищем. Процес самоорганізації лінгвоетичної системи у синхронії передбачав два кроки формування кожної з її ендосистем: формування категоріальної решітки та її наповнення когнітивними диференційними ознаками, що відбувалося шляхом запозичення інформаційної енергії з інших систем.

Частотність залученої інформаційної енергії
в автопоезисі лінгвоетичної системи в діяхронічному вимірі

SUPERORDINATE DOMAIN	%	DOMAIN	%	Portion of information energy	%
PHYSICAL NON-LIVING ENTITY	38.5%	OBJECT	31%	“wholeness”	13 %
				“suitability”	7,5%
				“acceptability”	6%
				“big size”	3%
				“big weight”	1,5%
		STONE	1,5%	“ability to strike”	1,5%
		COVER	1,5%	“covering”	1,5%
		BOND	3%	“being bound”	3%
HUMAN	30%	PROPERTY	1,5%	“keeping away”	1,5%
		APPEARANCE	6%	“beauty”	6%
		BEHAVIOUR	4,5%	“positively assessed manner”	4,5%
		AWARENESS	3%	“mutual awareness”	1,5%
				“inside knowledge”	1,5%
		VISUAL PERCEPTION	1,5%	“looking back”	1,5%
		FEELING	3%	“ability to feel”	1,5%
				“calmness”	1,5%
		FAME	1,5%	“being famous”	1,5%
		EXPLOIT	1,5%	“doing great things”	1,5%
		VICTORY	1,5%	“winning”	1,5%
		MAN	7,5%	“strength”	4,5%
				“bravery”	3%
SPATIAL ORIENTATION	10.5%	SPATIAL RELATIONS (VERTICAL)	6%	“uprightness”	6%
		SPATIAL RELATIONS (HORIZONTAL)	4,5%	“rightness”	4,5%
ABSTRACT ENTITY	19.5%	LAW	1,5%	“law”	1,5%
		TRUTH	4,5%	“truth”	1,5%
				“fairness”	3%
		PRICE	4,5%	“monetary value”	1,5%
				“equivalent”	3%
		WORTH	1,5%	“worth”	1,5%
		DEBT	1,5%	“paying back”	1,5%
		PROMISE	3%	“promise”	1,5%
				“pledge”	1,5%
ANIMAL	1.5%	FORCE	1,5%	“forcing”	1,5%
		UNAVOIDABLENESS	1,5%	“inevitability”	1,5%
		ANIMAL	1,5%	“biting”	1,5%

Продуктивність інформаційної енергії, залученої до автопоезису категоріальної рамки, є прямо пропорційною ступеню її динамічності, тобто здатності переходити з однієї ендосистеми в іншу, що можна втілити в польовій моделі її організації (Табл. 2).

Таблиця 2

Продуктивність інформаційної енергії
в самоорганізації категоріальної структури АЛеС

Домен	Зона польової організації
STATE	ядро
QUALITY, BEHAVIOUR, MANNER, FEELING	навколоядерна зона
FORCE, TREATMENT	ближня периферія
ENTITY, EFFECT, BELIEF, ACTION, FACT, POSITION, KNOWLEDGE	середня периферія
CHARACTER, THING, SERVICE, WORK, TASK, PRINCIPLE, SYSTEM, ADMINISTRATION, POWER, MIND, MOVEMENT, SPEECH, APPEARANCE, SIGN	дальня периферія

Завершення першого кроку самоорганізації спричинює настання внутрішньосистемної нерівноважності між категоріальним каркасом та його семантичним наповненням. Отже, другим кроком, який відновлює внутрішню рівновагу, є формування концептуального базису – доменної матриці, відповідно до якої відбувається концептуалізація нової матерії середовища (Табл. 3).

Таблиця 3

Продуктивність інформаційної енергії
в самоорганізації концептуальної структури АЛеС

Домен	Зона польової організації
RIGHTNESS	Ядро
FAIRNESS	навколоядерна зона
MORALITY, ADMIRABILITY, CONFIDENCE, RESPECT, WICKEDNESS	ближня периферія
RECTITUDE, EQUALITY, PUNISHMENT, LAW, SOCIAL SIGNIFICANCE, CONTROL, WORTH, NOBILITY, EVALUATION, IMPORTANCE, SUFFERING, CRUELTY, DEVIL	середня периферія
KINDNESS, RELIGION, VIRTUE, BENEFIT, HELP, WELFARE, DECENCY, REWARD, HONOUR, STANDARD, REASON, JUDGE, MORAL ASSESSMENT & JUDGMENT, COURT, OBLIGATION, COMPULSION, MILITARY SERVICE, SOCIAL SERVICE, JUSTICE, INHIBITION, CALMNESS, SERIOUSNESS, FORMALITY, IMPRESSIVENESS, RESERVE, GRAVITY, STATELINESS, ESTEEM, RECOGNITION, HEIGHT, OBJECT OF DESIRE, HONESTY, MAGNANIMITY, CHASTITY, GUILT, SHAME, SIN, DESTRUCTION, BAD INFLUENCE	дальня периферія

Динамічний характер самоорганізації лінгвоетичної системи проявляється й на рівні об'єктивації її конституентів у синтаксичних пропозиційних моделях і в їх концептуалізації на основі спільних образ-схем. Найбільш динамічними образ-схемами, які переходять з однієї лінгвоетичної ендосистеми в іншу, є FORCE / COUNTERFORCE, PREVAILING і CHANGE, що можна пояснити деонтологічним характером лінгвоетичної системи, прагматичною настановою якої є здійснення впливу на поведінку людини та змушування її виконувати / не виконувати певні дії.

Саморегуляція АЛеС на синхронному рівні ґрунтується на її можливості підлаштовуватися під екстралінгвальну ситуацію та концептуалізовувати нові відтінки міжособистісних відносин. Одним із її проявів є здатність системи перерозподіляти порції інформаційної енергії з однієї ендосистеми в іншу, що є виявленням її внутрішнього динамізму. Іншим аспектом саморегуляції є тимчасове, а не постійне (на відміну від процесу самоорганізації) залучення інформаційної енергії та матерії з інших систем для побудови концептуальних метафоричних проєкцій.

Найпродуктивнішими матеріально-енергетичними джерелами для саморегуляції лінгвоетичної системи є концептуальні домени HUMAN та THING, а це черговий раз підтверджує те, що категоризація та подальша концептуалізація абстрактних етичних ідей здійснюється на основі конкретних та емпірично базових доменів. Обсяг проаналізованого матеріалу дозволяє стверджувати, що деякі порції семантичної енергії виступають більш динамічними, а, отже, і більш частотними (продуктивними) для саморегуляції лінгвоетичної системи, зокрема для тимчасових підлаштовувань ендосистем до когнітивно-комунікативних потреб. Наприклад, у домені HUMAN найпродуктивнішими енергетичними кластерами виявилися ознаки “speaking”, “knowing”, “feeling”, “living”, “moving”, “fighting”, “being born”. Ці риси засвідчують те, що етичні категорії осмислюються в антропоморфній системі відліку, що передбачає перенесення зазначених типових людських рис на абстрактні поняття. Найпоширенішими когнітивними рисами домену THING є “being possessed”, “being lost”, “being given”, “being taken”, а також риси, які вмотивовані сприйняттям етичних категорій у просторі, зокрема у вертикальному (“standing”, “sitting”) і горизонтальному (“lying”, “delineating”) вимірах.

Здобуті результати доводять те, що в процесі саморегуляції АЛеС задля збереження її відповідності комунікативно-концептуалізаційним потребам мовців (збереження стану гомеостазу) відбувається залучення порцій інформаційної енергії з інших систем. Процес самоорганізації та саморегуляції АЛеС, спрямований на досягнення й збереження гомеостазу, є невинним, тому виявлення й характеризування системного атрактора є можливим лише в режимі «скріншоту», тобто на певному етапі її розвитку.

ВИСНОВКИ

Англомовна лінгвоетична система є важливим конститuentом концептуальної картини світу, який категоризує та концептуалізує досвід міжособистісних відносин в морально-аксіологічній площині. Становлення етики як окремого вчення відбулося на межі перетину різних наукових галузей, зокрема філософії, психології, соціології. Найбільш суттєвий внесок у формування етичних категорій зробила філософія, історія якої налічує значну кількість різноманітних етичних поглядів, теорій і концепцій, у результаті чого етика виокремилася у самостійний її розділ. Етика безпосередньо пов'язана з аксіологією, деонтологією та мораллю.

Формування АЛеС відбулося шляхом екстраполяції етичних ідей на мовну площину внаслідок набуття ними комунікативної релевантності, що й стало тригером їх подальшого когнітивного оформлення. Тому вважаємо, що АЛеС є цілісним утворенням, яке на синхронному мовному рівні є закритим структурним комплексом. Відносна закритість компонентного складу АЛеС полягає в тому, що вона є повністю укомплектованим лінгвокогнітивним формуванням, яке об'єктивує та вербалізує всю осмислену палітру міжособистісних відносин у морально-аксіологічній площині. Спираючись на результати численних досліджень з філософії, лінгвістики, психології, етики та результати власних наукових пошуків, до базових конститuentів АЛеС слід уналежнити наступні когнітивні феномени: GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY та HONOUR, формування яких відбулося шляхом абстрагування та узагальнення актів міжособистісних взаємодій.

Виникнення етичних категорій обумовлено вродженою здатністю людини класифікувати інформаційно-емпіричний матеріал відносно вже наявних одиниць ментального лексикону. Основу категорій складають узагальнені розумові шаблони – ідеалізовані когнітивні моделі, структурна організація яких включає категоріальну рамку й доменну матрицю. Категоріальна рамка репрезентована вузлами – категоріальними доменами й реляційними дугами, що їх поєднують, зокрема відношеннями включення та семантичного перетину, які разом формують класифікаційні параметри певної категорії. Доменна матриця включає ряд концептів, які диференціюють окрему категорію відносно інших ментальних конструктів.

Системні параметри лінгвоетичного фрагменту концептосфери найбільш рельєфно постають у єдності двох лінгвістично релевантних площин – когнітивної та синергетичної. Лінгвокогнітивна площа аналізу спирається на три референційні системи відліку – етимологічну, категоріальну та концептуальну, які об'єктивують відповідні системні виміри.

Етимологічний вимір АЛеС втілює особливості концептуалізації її окремих компонентів у діахронічному аспекті й дозволяє побудувати їхній етимологічний профіль. Основу етимологічного профілювання складає траєкторно-орієнтирна кореляція, що окреслює шлях семантичної еволюції номінативних засобів мови, який віддзеркалює «когнітивний шлях» процесів категоризації і концептуалізації дійсності, й пояснює вибір певної «мовної

обгортки» для конкретних етичних категорій. В етимологічних профілях етичних категорій переважають домени, які концептуалізують конкретні речі, що належать до базового життєвого досвіду людини, зокрема домени OBJECT, LIVING BEING та їхні гіпоніми. Ця закономірність є когерентною з усталеною думкою про те, що абстрактні явища усвідомлюються відносно базових та простих конкретних речей.

Категоріальний вимір АЛеС репрезентує принципи формування етичних категорій на синхронному зрізі. Цей вимір має два онтологічні модуси: ідентифікаційний та акціональний. Ідентифікаційний модус постає у двоєдності класифікаційного та характеристизаційного аспектів. Перший репрезентує категоріальні рамки ІКМ і відображає суміжність категорії з іншими елементами концептосфери; другий – висвітлює доменну матрицю категорії, представлену унікальним набором когнітивних диференційних рис.

Акціональний модус, об'єктивує діяльнісний параметр категоризації і ґрунтується на феноменах активності й пасивності. Активний аспект унаочнюється пропозиціями «Агенс діє» та «Агенс діє на пацієнс», де етична категорія є агенсом або сірконстантом (супровідником дії). У пасивному аспекті етична категорія є пацієнсом або ж об'єктом дії, спрямованої на пацієнс. Пропозиційні моделі актуалізують концептуальні образ-схеми, відносно яких відбувається осмислення відповідної категорії. Образ-схеми, у свою чергу, корелюють із базовими образ-схемами, спеціалізованими на класифікуванні праксеологічних відношень в об'єктивному світі.

У концептуальному вимірі конститuentами АЛеС є однойменні концепти, онтологія яких характеризується взаємозв'язком та взаємодією з іншими одиницями концептосфери. Взаємозв'язок концептів виявляється через їх входження в концептуально-семантичні поля, тим часом як їх взаємодія реалізується через участь у концептуальних метафоричних проєкціях.

Аналіз взаємозв'язку етичних концептів з іншими ментальними одиницями дозволив побудувати їхні номінативні поля й висвітлити когнітивний зміст, який конституюється інформаційним змістом, образом та інтерпретаційним полем. Інформаційний зміст виражає базові сутнісні ознаки концепту, які конституюють характеристизаційний аспект відповідної категорії та об'єктивуються прямими вербалізаторами. Образний компонент, у свою чергу, представлений перцептивним і когнітивним образами. Перцептивний образ утворено ознаками, які формуються унаслідок сенсорного сприйняття, тим часом як когнітивний – ознаками, покладеними в основу метафоричної об'єктивації концептів, яка є проявом взаємодії ментальних конструктів у межах когнітивного континууму.

Взаємодія етичних концептів з іншими елементами концептосфери дозволяє визначити особливості їх об'єктивації через концептуальні метафори, що уможливорює встановлення їхнього метафоричного діапазону. Метафоричний діапазон більшості етичних концептів актуалізується в межах двох основних проєкцій ETHICAL CONCEPT IS A THING і ETHICAL CONCEPT IS A HUMAN, які включають в себе домени, що об'єктивують конкретні та первинні сутності.

Основу метафоричного перенесення складає зона концептуального перетину вихідного концепту з цільовим (етичним), яка уможливорює подальший розвиток і розширення концептуальної метафори. Розвиток концептуальної проєкції передбачає перенесення на цільовий концепт тих ознак домену-джерела, які мають менший ступінь асоціативної з ним близькості. Зона метафоричного розширення включає ознаки гіпонімів вихідного домену концептуальної метафори. Зона центрального перенесення, а також зони концептуального розвитку та розширення формують зону концептуальної проєкції.

Вихідними доменами для цільових етичних концептів, які мають абстрактну природу, є домени, які об'єктивують конкретні денотати, що формують базовий людський досвід взаємодії з навколишнім світом.

Інтерпретаційне поле етичних концептів включає ознаки, вербалізовані асоціативними одиницями їхніх номінативних полів. Результати дослідження доводять, що ця ділянка когнітивного змісту є найбільш динамічною та гнучкою, оскільки вона може містити взаємовиключні когнітивні ознаки.

Другим важливим виміром предметної області об'єкта дослідження є синергетична система координат. Вона дозволяє усвідомити, схарактеризувати й систематизувати принципи самоорганізації та саморегуляції англословного лінгвоетичного фрагменту концептосфери, як своєрідної синергетичної системи з такими ідентифікувальними властивостями, як фрактальність, ієрархічна організація, відкритість, динамічність, нерівноважність і нелінійність.

Фрактальність системи полягає в тому, що принципи та шаблони її автопоезису на рівні ендосистем повторюються в її макрорівневій організації. Автопоезис АЛЕС відбувався як у діахронії, так і на кожному синхронічному мовному зрізі. Атрактором системи у діахронії стала категоризація та подальша концептуалізація первинно усвідомлених етичних ідей за рахунок інформаційної енергії та матерії з інших концептуальних систем, зокрема таких, які об'єктивують знання про базові фізичні процеси, об'єкти та їх взаємодію. Параметром порядку виступили порції інформаційної енергії "wholeness", "suitability", "uprightness", які конституювали центральну ендосистему GOOD. Саморегуляція системи полягала в дисипації інформаційної енергії, що відігравала проміжну роль у процесі її самоорганізації, наприклад, ознака "vertical uprightness" для ендосистеми JUSTICE або "big weight" для ендосистеми DIGNITY.

Автопоезис системи етичних категорій у діахронічному аспекті виступив лише проміжним атрактором на шляху її еволюції, оскільки постійне розширення палітри соціальних відносин зумовило порушення рівноваги між лінгвоетичною системою та середовищем. Процес самоорганізації АЛЕС у синхронії передбачав формування їх ІКМ шляхом запозичення інформаційної енергії з інших систем. Саморегуляція етичної системи на синхронному рівні полягає в її здатності підлаштовуватися під екстралінгвальну ситуацію та концептуалізовувати все нові аспекти міжособистісних відносин. Одним із її проявів є здатність системи «перекидати» порції інформаційної енергії

з однієї ендосистеми до іншої, що вказує на наявність внутрішнього динамізму. Не менш важливим параметром саморегуляції є «тимчасове» залучення інформаційної енергії та матерії з інших систем для побудови концептуальних метафоричних проєкцій.

Процес самоорганізації та саморегуляції системи, спрямований на досягнення та збереження гомеостазу, є невідпинним, тому виявлення й характеризування системних атракторів є можливим лише на певних етапах системної еволюції.

У цьому зв'язку перспективою подальших досліджень може стати виявлення когнітивно-синергетичних параметрів АЛЕС у контексті функціонування різних варіантів англійської мови з залученням соціолінгвістичного та лінгвокультурологічного аспектів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Веремчук Е. О. Лінгвокогнітивні та лінгвосинергетичні аспекти об'єктивації етичних категорій в англійській мові. Запоріжжя : ЗНУ, 2022. 580 с.

Розділ у колективній монографії:

2. Веремчук Е. О. Принципи самоорганізації англословної лінгвоетичної макросистеми у синхронії. *Modern aspects of science*. Прага : Vědecká perspektiva, 2022. С. 222–239.

Статті, що входять до наукометричних баз SCOPUS/Web of Science:

3. Veremchuk E. O. Ontological metaphors for moral concepts in the Bible: Introduction. *Acta Neophilologica*. 2022. Т. 1-2. № 55. Р. 177–191.

4. Veremchuk E. O. Profiling of the ethical concepts GOOD / EVIL and JUSTICE from the etymological perspective. *Journal for Foreign Languages*. 2021. № 13. Р. 191–204.

5. Veremchuk E. O. Moral Code of a Person: Cognitive Approach to Interpretation of R. Kipling's "If". *Acta Neophilologica*. 2021. Т. 1-2. № 54. Р. 123–137.

Статті у наукових фахових виданнях України категорії Б:

6. Веремчук Е. О. Роль внутрішньої форми в лінгвокогнітивних дослідженнях (на матеріалі англійськомовного лінгвоетичного концепту DIGNITY). *Нова філологія*. 2020. Т. 1. № 80. С. 98–102.

7. Веремчук Е. О. Образний компонент англійськомовного лінгвоетичного концепту DIGNITY. *Південний архів. Серія : Філологічні науки*. 2020. № 84. С. 76–80.

8. Веремчук Е. О. Етимологічна вмотивованість вербалізаторів англійськомовної етичної категорії DUTY / ОБОВ'ЯЗОК. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 34–40.

9. Веремчук Е. О. Об'єктивація категорії DUTY / ОБОВ'ЯЗОК в англійській мові: етимологічно-когнітивний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 89–94.

10. Веремчук Е. О. Фразеологічні засоби вербалізації концепту DIGNITY в англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2020. Т. 2. № 45. С. 53–57.
11. Веремчук Е. О. Autopoiesis of the System of Ethical Categories in the English Language: Linguosynergetic Approach. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика*. 2021. № 1. С. 26–31.
12. Веремчук Е. О. Логічний вимір англійськомовного етичного концепту HONOUR. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 6 (1). С. 103–108.
13. Веремчук Е. О. Nature of the Basic English-Language Ethical Categories: linguocognitive approach. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Т. 1. № 37. С. 93–99.
14. Веремчук Е. О. Структурний вимір англомовної лінгвоетичної категорії DIGNITY. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2022. № 54. С. 26–29.
15. Веремчук Е. О. Синергетична модель самоорганізації англомовної етичної категорії GOOD у діяхронії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2022. № 56. С. 25–28.
16. Веремчук Е. О. Акціональний модус англомовного лінгвоетичного концепту DIGNITY. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 1. № 23. С. 93–97.
17. Веремчук Е. О. Структурний вимір англомовного етичного концепту JUSTICE. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 1. № 23. С. 93–97.
18. Веремчук Е. О. Метафоричний діапазон англомовного лінгвоетичного концепту DUTY. *Нова філологія*. 2022. № 85. С. 65–69.
19. Веремчук Е. О. Акціональний модус англомовної моральної категорії CONSCIENCE. *Південний архів. Серія : Філологічні науки*. 2022. № 90. С. 6–11.
20. Веремчук Е. О. Ідентифікаційний модус англомовної лінгвоетичної категорії DIGNITY. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 2. С. 94–99.
21. Веремчук Е. О. Акціональний модус етичної категорії JUSTICE в англійській мові. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологія*. 2022. № 50. С. 37–43.
22. Веремчук Е. О. Ідентифікаційний модус етичної категорії GOOD в англійській мові. *Мова. Література. Фольклор*. 2022. № 1. С. 7–14.
23. Веремчук Е. О. Принципи самоорганізації англомовної етичної системи у діяхронії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 4. С. 104–110.
24. Веремчук Е. О. Методика дослідження англомовної етичної системи у когнітивному та синергетичному вимірах. *Нова філологія*. 2022. № 86. С. 19–26.

Статті у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

25. Веремчук Е. О. Метафоричний модус англомовного лінгвоетичного концепту DIGNITY. *Polonistyczno-ukrainoznawcze Studia naukowe*. 2022. № 3 (6). С. 53–66.

Тези доповідей:

26. Веремчук Е. О. Макроструктура концепту DIGNITY у світлі лінгвокогнітивних досліджень. «Іноземна філологія у XXI столітті» : тези доповідей XII Міжнародної наукової конференції (м. Запоріжжя, 6 листопада 2020). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. С. 24–27.

27. Веремчук Е. О. Принципи синергетичного розвитку англійськомовного лексикону. «Синергетика у філологічних дослідженнях» : тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 2 квітня 2020). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. С. 11–13.

28. Веремчук Е. О. Автопоезис англійськомовної лінгвоетичної картини світу. «Синергетика у філологічних дослідженнях» : тези доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 21 травня 2021). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. С. 16–18.

29. Веремчук Е. О. Особливості профілювання етичних концептів у контексті когнітивної семантики. «Іноземна філологія у XXI столітті» : тези доповідей XIII Міжнародної наукової конференції (Запоріжжя, 4-5 листопада 2021). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. С. 21–24.

30. Веремчук Е. О. Категоріальна структура англомовного концепту DIGNITY. *Актуальні питання лінгвістики та методики викладання іноземних мов* : зб. матер. VIII міжнар. наук.-прак. конф. присв. пам. док. педагог. наук, проф. Володимира Львовича Скалкіна (Одеса, 12 квітня 2022). Одеса : Одеський національний університет, 2022. С. 122–126.

31. Веремчук Е. О. Номінативне поле англомовного концепту DIGNITY. *Theoretical and science bases of actual tasks* : proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference (Lisbon, June 14-17, 2022). Lisbon : International Science Group, 2022. P. 455–460.

32. Веремчук Е. О. Макроструктура англійськомовного лінгвоетичного концепту JUSTICE. *A change of the paradigm of modern science after the military invasion of the Russia on the territory of independent Ukraine* : collection of theses of scientific and methodical reports of international scientific-practical conference (Bratislava, June 22-23, 2022). Bratislava : International Science Group, 2022. P. 146–149.

33. Веремчук Е. О. Акціональний модус англійськомовного концепту DUTY. *Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice* : proceedings of the XVII International Scientific and Practical Conference (Tokyo, May 3-6, 2022). Tokyo : International Science Group, 2022. P. 791–794.

34. Веремчук Е. О. Особливості методики етимологічного профілювання у лінгвокогнітивних дослідженнях. «Іноземна філологія у XXI столітті» : тези доповідей XIV Міжнародної наукової конференції (Запоріжжя, 25 листопада 2022). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. С. 25–29.

35. Веремчук Е. О. Синергетична діахронічна модель категорії CONSCIENCE. *Development of modern science, experience and trends* : proceedings of the III International Scientific and Practical Conference (Boston, October 11-14, 2022). Boston, 2022. P. 311–315.

АНОТАЦІЯ

Веремчук Е. О. Об'єктивація етичних категорій в англійській мові: лінгвокогнітивні та синергетичні параметри. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2023.

У дисертації запроваджено новий науковий напрям – когнітивно-синергетичну лінгвоетику, який передбачає дослідження особливостей самоорганізації та саморегуляції лінгвоетичного фрагмента англомовної концептуальної системи.

Наукова праця виконана на перетині лінгвокогнітивної та лінгвосинергетичної наукових парадигм, що дозволило, з одного боку, схарактеризувати особливості ментальної репрезентації та англомовної об'єктивації системи етичних категорій, а з іншого, – створити модель її самоорганізації та саморегуляції як ієрархічно-організованої відкритої динамічної нерівноважної системи з нелінійними шляхами розвитку.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що у ньому вперше висвітлено параметри лінгвокогнітивного автопоезису етичних категорій як конститuentів єдиної складної фрактальної системи, макроструктура якої характеризується багаторівневою та полівалентною мережею внутрішніх взаємозв'язків.

Результати, відображені у науковій праці, були отримані завдяки застосуванню комплексної методології та розробленого алгоритму, який передбачав дослідження лінгвоетичної системи відносно чотирьох референційних систем: етимологічної, категоріальної, концептуальної та синергетичної.

Етимологічний вимір об'єктивації англомовної лінгвоетичної системи уможливив встановлення параметрів первинної концептуалізації її складових елементів як окремих конститuentів ментального лексикону людини. Розроблений та науково обґрунтований метод етимологічного профілювання, в основу якого покладена траєкторно-орієнтирна кореляція, дозволив змодельовати етимологічні профілі досліджуваних етичних категорій та висвітлити когнітивний шлях процесів їх категоризації і концептуалізації. Було встановлено, що когнітивною основою для категоризації етичних ідей виступають домени, які об'єктивують елементи базового життєвого досвіду людини, найбільш схематичними з яких є HUMAN (з субдоменами APPEARANCE і BEHAVIOUR) та NON-LIVING-BEING (з субдоменами ENVIRONMENT і OBJECT). Подальша концептуалізація етичних ідей здійснювалася шляхом їх когнітивної кореляції з більш складними похідними доменами, такими як PRICE, DEBT, FAME тощо.

Відносно категоріальної системи відліку елементами лінгвоетичної системи є окремі етичні категорії. Встановлено, що категорія має комплексну внутрішню структурну організацію, ядром якої є ідеалізована когнітивна модель, яка, у свою чергу, пов'язана з іншими категоріальними ІКМ. Об'єктивація

категорії у цьому вимірі відбувається на рівні двох модусів: ідентифікаційному та акціональному. Ідентифікаційний модус розкриває онтологічну категоріальну суть і актуалізується у двох аспектах на рівні кожної з її ІКМ: класифікаційному та характеристичному. Класифікаційний аспект відображає спільність категорії з її більш схематичними гіперонімами, тим часом як характеристичний аспект об'єктивує її унікальний, властивий лише їй набір певних когнітивних рис, які диференціюють її відносно інших ментальних одиниць.

Модель ІКМ включає в себе категоріальні вузли, конституювані категоріальними доменами, центральні прототипні ознаки яких є її класифікаторами, та реляційні дуги, які конституюють її семантико-когнітивне наповнення й зумовлюють взаємозв'язок з іншими елементами концептосфери, забезпечуючи неперервність когнітивного континууму. Дослідження довело, що до найчастотніших категоріальних доменів АЛЕС належать: FACT, FORCE, EFFECT та домени, які входять до більш схематичного домену HUMAN: ACTION, STATE, TREATMENT, BELIEF, POSITION, KNOWLEDGE. Семантико-когнітивне наповнення етичних категорій представлено когнітивними диференційними рисами доменів, які концептуалізують людські якості (найчастотнішими виступають RIGHTNESS, FAIRNESS, MORALITY, ADMIRABILITY, CONFIDENCE, RESPECT, CONTROL, WORTH та WICKEDNESS) та відносини у правовій площині (LAW, EQUALITY, PUNISHMENT, CONTROL).

Акціональний модус об'єктивує діяльнісний параметр категоризації етичних ментальних конструктів та представлений синтаксичними пропозиціями «Агенс діє» та «Агенс діє на пацієнс», де етична категорія виступає агенсом та сірконстантом (активний аспект), а також пацієнсом (пасивний аспект). Актуалізація етичних категорій у цих синтаксичних пропозиціях відбувається відносно концептуальних образ-схем, до яких належать FORCE / COUNTERFORCE, PREVAILING, CHANGE і GIVING, які входять до більш схематичних базових образ-схем, зокрема the “being” schema, the “doing” schema, the “happening” schema, the “transferring” schema, the “experiencing” schema, the “moving” schema і the “having” schema.

Відносно концептуального виміру конституювані лінгвоетичної системи виступають етичні концепти, які складаються з окремих парцел. Компонентами концептуальної макроструктури є інформаційний зміст, образ та інтерпретаційне поле. Інформаційний зміст включає в себе базові сутнісні ознаки концепту, які конституюють характеристичний аспект відповідної категорії. Проведений аналіз засвідчує, що найбільш частотними такими рисами є “rightness”, “fairness”, “morality”, “admirability”, “confidence”, “respect” і “wickedness”.

Образний компонент макроструктури представлений двома його різновидами: перцептивним, який включає риси, що сприймаються органами чуття, та когнітивним, який є результатом переосмислення цільових концептів відносно інших ментальних категорій. З огляду на абстрактний характер етичних концептів, їх перцептивні образи мають риси, денотати яких втілюють певний прототипний образ, а, отже, можуть сприйматися органами чуття, серед яких

виділяємо: а) особи, які є носіями певних етичних рис; б) випадки соціальної взаємодії, які мають яскраві конкретні ментальні прототипи; в) речі, які мають матеріальне втілення та безпосередньо пов'язані зі сферою етики.

Найбільш частотними ознаками когнітивних образів етичних концептів є фізичні й ментальні риси людини, зокрема “speaking”, “knowing”, “feeling”, “living”, “moving”, “fighting”, “being born”, та ознаки матеріальних об'єктів – “possession”, “being lost”, “being given”, “being taken”, “standing”, “sitting”, “lying”, “delineating”. Інтерпретаційне поле етичних концептів містить ознаки, які виражаються одиницями їх асоціативних полів, і включає риси, які можуть бути суперечливими та навіть антонімічними відносно одна одної.

Дослідження взаємодії етичних концептів з іншими елементами концептосфери дозволило виявити особливості їх об'єктивації засобами концептуальних метафор, що, як наслідок, уможливило встановлення їхнього метафоричного діапазону. Проведений аналіз довів, що основними концептуальними метафорами, які об'єктивують цільові етичні концепти, є ETHICAL CONCEPT IS A THING та ETHICAL CONCEPT IS A HUMAN.

Встановлено, що структура концептуальної проєкції складається з зони центрального перенесення, яке ґрунтується на ділянці концептуального перетину вихідного та цільового доменів, та зон концептуального розвитку і розширення. Проведений аналіз засвідчує, що розвиток концептуальної проєкції передбачає перенесення ознак домену-джерела, які мають менший ступінь асоціативної близькості, на цільовий концепт. Зона метафоричного розширення включає в себе ознаки гіпонімів вихідного домену концептуальної метафори.

Синергетична референційна система дозволила синтезувати результати дослідження, отримані шляхом аналізу лінгвоетичної системи відносно інших систем відліку, й уможливила моделювання принципів її самоорганізації та саморегуляції у діячій та в синхронії. Було доведено, що англійська лінгвоетична система має фрактальну природу, адже принципи та патерни автопоезису на макрорівні повторюють шаблони мікрорівневої організації її ендосистем.

Основа процесу самоорганізації лінгвоетичної системи складає матеріально-енергетичний обмін, який відбувається як на рівні її ендосистем, так і в межах усієї системної макроструктури, а також на рівні системної взаємодії з екзистенційним середовищем. Метою самоорганізації лінгвоетичної системи є досягнення гомеостазу. Цей стан характеризується відповідністю концептуалізаційно-номінативного потенціалу АЛЕС когнітивно-комунікативним потребам мовців. Результати дослідження засвідчують, що аттрактором системи у діячій стала категоризація й подальша концептуалізація «схоплених думкою» етичних ідей, досягнення чого відбулося за рахунок запозичення інформаційної енергії та матерії з інших концептуальних систем. Саморегуляція системи полягала у дисипації інформаційної енергії, яка мала проміжну роль у процесі її самоорганізації.

Процес самоорганізації лінгвоетичної системи в синхронії передбачає формування ІКМ її конститuentів шляхом матеріально-енергетичного обміну з іншими концептуальними системами. Саморегуляція лінгвоетичної системи в синхронії полягає у внутрішньому розподілі семантичної енергії між її окремими ендосистемами, а також «тимчасове» запозичення інформаційної енергії з інших концептуальних систем для формування метафоричних проєкцій. Аналіз довів, що кожна ітерація системної самоорганізації та саморегуляції направлена на досягнення системою певного гомеостатичного стану, який однак є відносним та зазнає порушень. Флуктуації, спричинені матеріально-енергетичним обміном АЛес з іншими системами й середовищем, приводять її до точки біфуркації. Такий процес є тригером нових ітерацій автопоезису.

Ключові слова: внутрішня форма, категорія, когнітивістика, концепт, концептуальна метафора, лінгвоетична система, самоорганізація, саморегуляція, синергетика, флуктуація.

ABSTRACT

Veremchuk E. O. Objectification of ethical categories in the English language: linguo-cognitive and synergetic parameters. – Manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology: Specialty 10.02.04. – Germanic languages. – Zaporizhzhya National University. – Zaporizhzhia, 2023.

The thesis introduces a new research direction – cognitive-synergistic linguistics, which is aimed at studying the self-organization and self-regulation parameters of the linguo-ethical fragment of the English-language conceptual system. The scientific work was performed at the intersection of linguo-cognitive and linguo-synergetic scientific paradigms, which allowed to characterize the features of mental representation and English-language objectification of the ethical categories and to build a model of their self-organization and self-regulation as a hierarchically organized open dynamic unbalanced and non-linear system.

The scientific novelty of the research results lies in the fact that it highlights, for the first time, the parameters of the linguo-cognitive autopoiesis of ethical categories as constituents of a single complex fractal system, the macrostructure of which is characterized by a multi-level and polyvalent network of internal relations.

The results reflected in the scientific work were obtained owing to the application of a complex methodology and a developed algorithm, which involved the study of the linguo-ethical system in relation to four reference systems: etymological, categorical, conceptual and synergetic.

The etymological dimension of the objectification of the English-language linguo-ethical system made it possible to establish the parameters of the primary conceptualization of its constituent elements as separate units of the human mental lexicon. The developed method of etymological profiling, which is based on the trajector-landmark correlation, made it possible to model the etymological profiles of the studied ethical categories and highlight the cognitive path of their categorization and conceptualization processes. The domains that objectify the elements of a human central life experience make up the cognitive basis for ethical ideas categorization.

The two most schematic domains are: HUMAN (with the subdomains APPEARANCE and BEHAVIOUR) and NON-LIVING-BEING (with subdomains ENVIRONMENT and OBJECT). Further conceptualization of ethical ideas was carried out by their cognitive correlation with more complex derived domains, such as PRICE, DEBT, FAME, etc.

Relative to the categorical frame of reference, the essential elements of the linguo-ethical system are separate ethical categories. It was established that the category has a complex internal structural organization, the core of which is formed by an idealized cognitive model (ICM), which is related to other categorical ICMs. The objectification of the category in this dimension occurs at the level of two modi: identification and action ones. The identification modus reveals the ontological categorical essence and is actualized in two aspects: classification and characterization ones at the level of each of its ICMs. The classification aspect reflects the commonality of the category with its more schematic hyperonyms, while the characterization aspect objectifies its unique set of certain cognitive features that differentiate it from other mental units.

The ICM model includes categorical nodes constituted by categorical domains, the central prototypic features of which act as its classifiers, and relational arcs that constitute its semantic and cognitive content and determine its relationship with other elements of the conceptsphere, ensuring the continuity of the cognitive continuum. The study proved that the most frequent categorical domains of the English-language linguo-ethical system are FACT, FORCE, and EFFECT along with the subdomains ACTION, STATE, TREATMENT, BELIEF, POSITION, and KNOWLEDGE of the schematic domain HUMAN. The semantic and cognitive content of ethical categories is represented by the cognitive differential features of domains, which conceptualize human traits (among the most frequent are ADMIRABILITY, CONFIDENCE, RESPECT, CONTROL, FAIRNESS, MORALITY, RIGHTNESS, WORTH, and WICKEDNESS) and relations in the legal sphere (LAW, EQUALITY, PUNISHMENT, CONTROL).

The action modus objectifies the activity parameter of ethical mental units' categorization and is represented by the syntactic propositions "The agent acts" and "The agent acts on the patient", where the ethical category acts as an agent or as an attendant circumstance of the action (active aspect), as well as a patient (passive aspect). The actualization of ethical categories in the specified syntactic propositions occurs relative to conceptual image schemas, which include FORCE/COUNTERFORCE, PREVAILING, CHANGE, and GIVING, which are parts of more schematic basic image schemas, in particular, the "being" schema, the "doing" schema, the "happening" schema, the "transferring" schema, the "experiencing" schema, the "moving" schema, and the "having" schema.

In relation to the conceptual dimension, the constituents of the linguo-ethical system are the ethical concepts, which were studied for the clarification of the macrostructure of their parcels' cognitive content. The components of the conceptual macrostructure are the informational content, the image, and the interpretive field. The informational content includes the basic essential features of the concept, which

constitute the characteristic aspect of the identification modus of the respective category. The conducted analysis confirms that the most frequent traits are “rightness”, “fairness”, “morality”, “admirability”, “confidence”, “respect”, and “wickedness”.

The image component of the macrostructure is represented by two kinds: perceptual, which includes features perceived by the senses, and cognitive, which is the result of a reinterpretation of the target ethical concepts relative to other mental units. Given the abstract nature of ethical concepts, the perceptual image includes features whose referents have a certain prototypical image, and therefore can be perceived by the senses, among which we distinguish: a) people who are carriers of certain ethical features; b) cases of social interaction that have vivid concrete mental prototypes; c) things that have a material embodiment and are directly related to the field of ethics.

The most frequent features of the cognitive image are the physical and mental features of a person, in particular, “speaking”, “knowing”, “feeling”, “living”, “moving”, “fighting”, “being born”, and features of material objects: “possession”, “being lost”, “being given”, “being taken”, “standing”, “sitting”, “lying”, “delineating”. The interpretive field of the conceptual macrostructure contains traits that are expressed by units of associative fields of ethical concepts and this part of cognitive content includes features that can be contradictory and even antonymous in relation to each other.

The study of the interaction of ethical concepts with other elements of the conceptual sphere made it possible to highlight the peculiarities of their objectification by means of conceptual metaphors, which made it possible to establish their metaphorical range. The conducted analysis proved that the main conceptual metaphors that objectify the target ethical concepts are ETHICAL CONCEPT IS A THING and ETHICAL CONCEPT IS A HUMAN.

It was established that the structure of the conceptual projection consists of a zone of central transfer, which is based on the area of conceptual intersection of the original and target domains, and zones of conceptual elaboration and extension. The conducted analysis proves that the elaboration of conceptual projection involves the transfer of the source domain features, which have a lower degree of associative closeness, to the target domain. The zone of the metaphorical expansion is constituted by the transference of the hyponyms' features of the original source domain.

The synergetic reference system made it possible to synthesize the research results obtained through the analysis of the linguo-ethical system in relation to other reference systems and made it possible to model the principles of its self-organization and self-regulation both at the diachronic language level and in synchrony. It was proved that the English-language ethical system has a fractal nature and the principles and patterns of its autopoiesis at the macrolevel reiterate the patterns of the micro-level organization of its endosystems.

The basis of the process of self-organization of the linguo-ethical system is the material and energy exchange, which occurs both at the level of its endosystems and within the entire system macrostructure, as well as at the level of the system's interaction with its existential environment. The goal of the linguo-ethical system

self-organization is to achieve an attractor characterized by the correspondence of its conceptualization-nominative potential to the cognitive-communicative needs of speakers. The research results prove that the system's attractor in diachrony became the result of categorization and further conceptualization of "thought-captured" ethical ideas, which was achieved by borrowing informational energy and matter from other conceptual systems. Self-regulation of the system consisted in the dissipation of information energy, which had an intermediate role in the process of self-organization.

The process of self-organization of the linguo-ethical system in synchrony involved the formation of the ICMs of its constituents through material and energy exchange with other conceptual systems. Self-regulation of the linguo-ethical system in synchrony involves the internal distribution of its semantic energy between its separate endosystems, as well as the "temporary" borrowing of informational energy from other conceptual systems to form metaphorical projections. The analysis proved that each iteration of system self-organization and self-regulation leads to its achievement of a certain homeostatic state, which, however, is relative and undergoes violations that lead to fluctuations due to the material and energy exchange of the linguo-ethical system with other systems and the environment, which brings it to the point of bifurcation. Such a process is a trigger for new iterations of the English-language ethical system autopoiesis.

Keywords: category, cognitive science, concept, conceptual metaphor, fluctuation, internal form, linguo-ethical system, self-organization, self-regulation, synergy.

Підписано до друку 27.07.2023. Формат 60×90/16.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Times.
Умовн. друк. арк. 1,9. Тираж 100 прим. Зам. № 71.

Запорізький національний університет
69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5229 від 11.10.2016.

